

*Vaidotas Urbelis**

Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija

Lietuvos žvalgybos sistema

Šiame straipsnyje analizuojama Lietuvos žvalgybos sistema, kaip ji atitinka kitų šalių praktiką, žvalgybos tarnybų ir politikų santykis. Straipsnyje analizuojama Valstybės saugumo departamento (VSD) ir Antrojo operatyvinių tarnybų departamento (AOTD) prie Krašto apsaugos ministerijos veikla, jų teikiama produkcija ir informacijos rinkimo galimybės. Straipsnyje daroma išvada, kad Lietuvos žvalgybos sistema iš esmės atitinka Vakarų šalių modelius, tačiau funkcinis veiklos sričių pasidalinimas, darbo kultūra ir kiti faktoriai smarkiai riboja žvalgybos tarnybų darbą.

Įvadas

Žvalgyba yra dažnas visuomenės ir politikų diskusijų objektas. Žvalgybos tarnybos ir jų veiksmai dažnai tampa įvairių konspiracijos teorijų pagrindu, o pačių tarnybų veikla – įvairių nesusipratimų ir spekuliacijų objektu. Įsivaizduojamos žvalgybos tarnybų galios ir ryšiai su politikais, verslininkais ar kultūros elitu dažnai tampa žiniasklaidos dėmesio objektu visame pasaulyje, įskaitant ir Lietuvą.

Žvalgybos teorija ir žvalgybos tarnybų veiklos analizė yra populiarus mokslininkų tyrimo objektas Vakarų šalyse. Šiai temai skiriamos knygos leidžiamos dideliu tiražu, o Vakarų universitetuose bazinis žvalgybos kursas tampa universitetinio išsilavinimo dalimi. Žvalgybos darbo metodų pritaikymas plečiasi, ji vis tampriau siejama su verslo praktika, ir nebėra suprantama kaip strateginių ar saugumo studijų atstovų monopolis.

Nors žvalgybos geografija plečiasi, daugelis publikacijų žvalgybos tema yra skiriamos anglosaksiškų šalių auditorijai, o žvalgybos tarnybų veikla yra aptariama tik JAV, Rusijos ir Didžiosios Britanijos žvalgybos tarnybų pavyzdžiais. Mažų šalių žvalgybos tarnybos nusipelno nedidelio akademijos bendruomenės dėmesio, o rašančių šių šalių atstovų taip pat tėra tik vienetai.

Nedidelis dėmesys skiriamas mažų valstybių žvalgybos tarnyboms prideda prie įvairių nesusipratimų šiame svarbiame valstybės saugumo politikos sektoriuje. Mažoms valstybėms nacionalinio saugumo klausimai yra ypatingai svarbūs, valstybės išlikimas joms nėra tik teorinis klausimas. Todėl žvalgybos tarnybos jose dažnai atlieka gana ypatingą vaidmenį, ir yra labiau susietos su

* *Dr. Vaidotas Urbelis* – Lietuvos karo akademijos Politikos mokslų katedros dėstytojas. Adresas: Šilo 5a, 10332 Vilnius; tel. 8-5-2103569; el. paštas: vaidurb@gmail.com.

politika nei didesnėse valstybėse. Kaip Edvardas Lucasas pastebėjo, „sunku būtų rytų Europoje surasti valstybę, kur žvalgyba ir saugumo agentūros būtų depolitizuotos ir nekontraversiškos“¹. Lietuva yra puikus pavyzdys šalies, kur žvalgybos tarnybos tapo integralia šalies politinio gyvenimo dalimi. Jų įtaka jaučiama daugelyje sričių – nuo užsienio politikos klausimų iki šalies prezidento nušalinimo procedūros. Pastaroji sukėlė didelius debatus apie žvalgybos, politikos ir teisėsaugos institucijų santykį.

Visuomenės susidomėjimas dar labiau išaugo po Valstybės saugumo departamento (VSD) pareigūno Vytauto Pociūno žūties. Nors buvo teigiama, kad jis iškrito pro viešbučio langą, nemaža dalis visuomenės tiki žmogžudystės versija. Parlamentas atliko tyrimą, kurio išvados buvo labai nepalankios VSD. Parlamentinis tyrimas bandė parodyti, kad Lietuvos žvalgybos sistemos struktūros ir procedūros turi didžiulių trūkumų, kuriuos būtina šalinti.

Šis straipsnis – tai pirmas bandymas aprašyti ir suprasti Lietuvos žvalgybos sistemą, supažindinti skaitytojus su jos stipriomis ir silpnosiomis pusėmis. Šiame straipsnyje parodoma, kaip Lietuvos žvalgybos tarnybos veikia saugumo ir gynybos politiką, kaip žvalgybos tarnybos atrodo tarp kitų pasaulio žvalgybos tarnybų.

Kiekviena šalis yra skirtinga, jos žvalgybos tarnybos taip pat skiriasi. Lietuvos žvalgybos sistema atspindi tiek šalies istorinę praeitį, tiek bandymus susidoroti su naujomis grėsmėmis. Du svarbiausi veikėjai – Valstybės saugumo departamentas ir Antrasis operatyvinių tarnybų departamentas (AOTD) prie Krašto apsaugos ministerijos per savo plėtros istoriją patyrė daug permainų ir išbandymų, o jų vaidmuo ir struktūra iki šiol tebėra politikų svarstymų objektas. Šiame straipsnyje bandoma žiūrėti į žvalgybos tarnybą plačiąja prasme, pristatant ne tik jų veiklą, bet ir jų santykius su kitomis institucijomis, kurios dalyvauja ir kuria Lietuvos nacionalinę saugumo politiką.

Šis straipsnis Lietuvos žvalgybos sistemą analizuos daugiausia iš praktinės pusės. Tiesa, informacijos trūkumas lieka ribojančiu veiksniu, jis neleidžia plačiau pažvelgti į žvalgybinės informacijos rinkimo ar analizės pajėgumus Lietuvoje. Dėl šių priežasčių straipsnyje nieko nerašoma apie agentūrinę veiklą ar Lietuvos žvalgybos gebėjimus klausyti užsienio piliečių mobiliųjų telefonų pokalbių. Tokie duomenys nėra pasiekiami plačiąjai visuomenei, o šių duomenų skleidimas net užtrauktų baudžiamąją atsakomybę.

Straipsnis susideda iš trijų dalių. Pirmojoje trumpai pristatoma pasiekiamą literatūra apie žvalgybą Lietuvoje. Antrojoje apžvelgiama Lietuvos žvalgybos institucinė sąranga, pavaldumo santykiai, žvalgybos tarnybų koordinacijos mechanizmas. Trečioji darbo dalis pristato žvalgybos ciklo įgyvendinimą Lietuvoje, t. y. kaip vyksta žvalgybinės informacijos rengimas nuo „užsakymo“ suformulavimo iki „produkto“ parengimo. Straipsnio išvadose pateikiami pasiūlymai ir komentarai, kas turėtų būti pakeista, gerinant Lietuvos žvalgybos tarnybų darbą, kokie laukia svarbiausi ateities iššūkiai ir problemos.

¹ Lucas E., „State Insecurity“, *The Economist*, 2006 12 20, <http://edwardlucas.blogspot.com/2006/12/spy-stories.html>.

1. Literatūros apžvalga

Žvalgyba yra dažna politinių ir akademinų diskusijų tema, Lietuvos žvalgybos diskursas iki šiol išlieka gana skurdus. Iki šiol nėra išliesta nei viena rimta mokslinė publikacija šiuolaikinės žvalgybos tema. Dauguma paskelbtų publikacijų nagrinėja dabartines politines aktualijas arba žvelgia į žvalgybą iš istorinės perspektyvos. Lietuvos aukštosiose mokyklose beveik nėra programų, kuriose būtų pristatomi žvalgybos pagrindai. Išimtimi galima būtų laikyti Antano Pranskevičiaus Vilniaus universitete Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institute dėstomą kursą Sovietų Sąjungos/Rusijos specialiosios tarnybos.

Vieninteliu šiuolaikiniu bandymu „įvesti“ žvalgybos tarnybas į platesnį kontekstą yra Gintaro Bagdono „Karde“ išspausdintas straipsnis „Slaptųjų žvalgybos tarnybų vaidmuo ir kontrolė demokratinėje valstybėje“, kuriame pristatomos žvalgybos tarnybų funkcijos ir jų santykiais su įstatymų leidžiamosios valdžios atstovais². Bagdonas savo darbe bando pateikti teorinius žvalgybos tarnybų vietos demokratinėje visuomenėje modelius, tačiau labai nenoriai kalba apie Lietuvos patirtį šioje srityje. Žvalgybos tarnybos darbo metodai kovoje prieš terorizmą pristatomi Arūno Paukštės 2006 m. apgintoje daktaro disertacijoje „Terorizmas ir jos prevencija Lietuvoje“³. Paukštės darbas išsiskiria tuo, kad bando suderinti kovos su terorizmu praktiką su teorija, deja, žvalgybos funkcijos šioje kovoje minimos prabėgomis, o VSD veikla vertinama tik teigiamai. Bagdono ir Paukštės darbus vienija tai, kad abu dirba institucijose, susijusiose su žvalgyba (Bagdonas – karinės žvalgybos atstovas, Paukštė – VSD darbuotojas), ir bando apžvelgti į žvalgybos tarnybos veiklą iš teorinės perspektyvos. Tačiau, būdami valstybės pareigūnai, jie išlieka suvaržyti institucinių gniaužtų ir negali pateikti kritinio požiūrio į savo darbo pobūdį.

Atskirai galima būtų minėti keturių autorių – Egdūno Račiaus, Astos Maskaliūnaitės, Deivido Šlekio ir Vaidoto Urbelio – monografiją „Tarptautinės antiteroristinės kovos iššūkių Lietuvai analizė“⁴. Jos vienas skyrius yra skirtas Lietuvos institucijų pasirengimo teroristiniams aktams analizei, kuriame kalbame ir apie žvalgybos tarnybų indėlį į terorizmo prevenciją.

Labai svarbus šaltinis, analizuojant žvalgybos tarnybų veiklą Lietuvoje, yra Seimo nacionalinio saugumo ir gynybos komiteto (NSGK) atlikto parlamentinio VSD tyrimo dėl saugumo karininko Pociūno žūties medžiaga. Internete paskelbtose stenogramose gana aiškiai matyti VSD darbo pobūdis ir netgi jų struktūrinių padalinių veiklos kryptys. Panašaus detalumo medžiagos apie AOTD darbą, deja, nėra. Geriausiu šaltiniu apie AOTD darbą kol kas išlieka

² Bagdonas G., „Slaptųjų žvalgybos tarnybų vaidmuo ir kontrolė demokratinėje valstybėje“, *Kardas*, 2 (419), 2006, p. 10–16.

³ Paukštė A., „Terorizmas ir jo prevencija Lietuvoje“, daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, Vilnius, 2006, 196 lap.

⁴ Račius E., Maskaliūnaitė A., Šlekys E., Urbelis V. *Tarptautinės antiteroristinės kovos iššūkių Lietuvai analizė*, Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla, 2007.

jos vadovų interviu spaudoje ir 2008 m. pabaigoje pasirodęs „Krašto apsauga“ numeris, skirtas žvalgybos tematikai⁵.

Į žvalgybos ekspertų vaidmenį pretenduoja buvęs „Valstiečių laikraščio“ priedo „Vardan Lietuvos“ redaktorius Gintaras Visockas ir buvęs AOTD personalo skyriaus viršininkas Kęstutis Kaminskas. 2006 m. jie išleido publicistinio pobūdžio knygą „Žvalgybų intrigos Lietuvoje, 1994–2006“⁶, kurios antras leidimas pasirodė 2007 m. pabaigoje. Deja, ši knyga apsiriboja atskirų asmenų veiklos komentavimu, joje neaptiksime bandymų pateikti sistemiską Lietuvos žvalgybos tarnybų analizę. Knygoje pasitaiko nemažai faktų klaidų, o kai kurie jos skyriai primena sąskaitų su buvusiais kolegomis suvedinėjimą, o ne rimtą požiūrį į žvalgybos tarnybų veiklą. Todėl ši knyga, kaip ir šių asmenų redaguojamas „XXI amžiaus“ priedas „Slaptieji takai“ ir Visocko internetinis puslapis Slaptai.lt šiame straipsnyje nėra pripažįstami kaip patikimi šaltiniai, kurie pateikia objektyvų žvalgybos tarnybų veiklos vaizdą Lietuvoje, nors pripažįstama, kad juose galima aptikti ir tikrai įdomių išvalgų. Panašiai galima vertinti ir buvusio Seimo Nacionalinio saugumo ir gynybos komiteto pirmininko Algimanto Matulevičiaus publicistinio pobūdžio knygą „Valstybės valdymo užkulisiai“, kur nemaža vietos skiriama VSD darbui aptarti⁷.

Publikacijų parašytų iš istorinės perspektyvos yra kur kas daugiau. Arvydo Anušausko knyga „Lietuvos slaptosios tarnybos, 1918–1940“⁸ yra puiki tarpukario Lietuvos žvalgybos apžvalga, kurioje istoriko žvilgsniu pristatoma to laikotarpio Lietuvos žvalgybos tarnybų veikla, evoliucija ir likvidavimas. Knygoje gausu faktinės medžiagos ir tikrų istorijų iš tarpukario Lietuvos žvalgybos tarnybų gyvenimo. Deja, istorinė perspektyva neleido autoriui detaliau pažvelgti į žvalgybos tarnybos veiklos pobūdį, neaiškus terminų vartojimas (pavyzdžiui, terminas „kontržvalgyba“ vartojamas įvairiomis prasmėmis), o pagrindinė išvada, kad tarpukario laikotarpiu Lietuvos žvalgybos tarnybos pasivijo Vakarų Europos valstybių analogiškų tarnybų lygį, nėra grindžiama svariais argumentais. Su pačia Lietuvos žvalgybos tarnybų kūrimosi pradžia galima susipažinti ir 1921–1923 m. buvusio Lietuvos kariuomenės Generalinio štabo kontržvalgybos viršininko Jono Budrio knygoje „Atsiminimai. Kontržvalgyba Lietuvoje“⁹. Joje detaliai aprašyti pirmieji Lietuvos žvalgybos kūrimosi metai, kova su lenkais, generolo K. Kleščinskio sulaikymo istorija.

Istorinė perspektyva dvelkia ir žurnale „Kardas“ 2008 m. pradėtas skelbti Alberto Daugirdo straipsnių ciklas „Žvalgybos evoliucija: istoriniai pavyzdžiai“¹⁰. Savo straipsniuose Daugirdas bando pažvelgti, kaip žvalgybinė informacija paveikdavo karų ar mūšio baigtį. Deja, pateiktose istorijose beveik nerandame paties autoriaus išvalgų ar analizės, o nemažai pavyzdžių perdėtai sureikšmina žvalgybinės informacijos reikšmę. „Kario“ žurnale Manvydas Vitkūnas straips-

⁵ *Krašto apsauga*, 18 (147).

⁶ Visockas G., Kaminskas K. *Žvalgybų intrigos Lietuvoje, 1994–2006*, Vilnius, Spauda, 2006.

⁷ Matulevičius A. *Valstybės valdymo užkulisiai*, Vilnius, Algarvė, 2008.

⁸ Anušauskas A. *Lietuvos slaptosios tarnybos, 1918–1940*, Vilnius, Mintis, 1993.

⁹ Budrys J. *Atsiminimai. Kontržvalgyba Lietuvoje*, Vilnius, Žaltvykštė, 1991.

¹⁰ Daugirdas A., „Žvalgybos evoliucija: istoriniai pavyzdžiai“, *Kardas*, 4 (6), 2008.

nyje „Kryžiuočių ordino žvalgyba prieš Lietuvą“ apžvelgia kitos pusės pastangas žvalgyti Lietuvos teritoriją¹¹. Trumpa Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žvalgybos istorija pateikiama 2008 m. specialiaame žvalgybai skirtame „Karšto apsaugos“ numeryje¹².

Pokario metams skirtos literatūros nėra gausu. Genocido ir rezistencijos centro publikacijose dažnai aptariami NKVD ir kitų sovietų represinių struktūrų veiklos Lietuvoje metodai. Apie partizanų veiklą rašė Dalia Kuodytė, Kęstutis Girnius ir kiti autoriai, tačiau nei vienas iš jų specifiškai nesidomėjo partizanų žvalgybos pajėgumais.

Svarbus istorinis informacijos šaltinis yra buvusių žvalgų prisiminimai arba pagal jas išleistos grožinės literatūros knygos. Ne visos iš jų yra patikimi informacijos šaltiniai, dažnai, vaikydamiesi populiarumo, autoriai iškreipia ar sufabrikuoja tam tikrą informaciją. Tačiau tokios knygos pateikia daugybę pavydžių iš praktinio gyvenimo, kaip buvo ar nebuvo panaudota žvalgybinė informacija. Be to, nemažai iš šių knygų autorių mini ir Lietuvą, ypatingai rašydami apie Sovietų Sąjungos griūtį. Tokių knygų pavyzdžiai – buvusio KGB darbuotojo Sergejaus Tretyakovo atsiminimais paremta Petes Early knyga *Comrade J.*¹³, buvusio GRU darbuotojo, perbėgusio pas britus, Viktoro Suvorovo pagarsėjusi knyga *Inside Soviet Military Intelligence*¹⁴, buvusio CIA darbuotojo Milto Beardeno prisiminimais paremta knyga *The Main Enemy. The Inside Story of the CIA's Final Showdown with the KGB*¹⁵, pagal buvusio KGB archyvaro Vasilijaus Mitrochino pergabentų į Didžiąją Britaniją dokumentus kartu su Christopherio Andrew išleista knyga *The Sword and the Shield*¹⁶ ar net lietuvio KGB karininko Ričardo Vaigausko prisiminimai *Slaptajame protų kare: tarybinio žvalgo prisiminimai*¹⁷. Tokių knygų išleista daugybė, todėl labai svarbu atsirinkti tas, kurios nedaug nukrypsta nuo teisybės, ir nėra pagrįstos autoriaus išsigalvojimais (kaip, pavyzdžiui, Tomo Clancy romanai).

Lietuvos periodinėje spaudoje pasirodančios publikacijos dažniausiai nagrinėja Lietuvos žvalgybos tarnybų politines aktualijas, ir daugiausia dėmesio skiria jų vadovų asmeninių reikalų aptarimui (Mečio Laurinkaus, Arvydo Pociaus, Povilo Malakausko, Gintaro Bagdono ir kitų). Šiose publikacijose nėra bandoma plačiau apžvelgti žvalgybos tarnybų veiklą, jų funkcijas, besikeičiančią jų padėtį visuomenėje. Radijo ir televizijos komentarai taip pat daugiausia pateikia kasdieninę informaciją. Viena iš nedaugelio išimčių galima laikyti 2007 m. spalio 9 d.

¹¹ Manvydas Vitkūnas, „Kryžiuočių ordino žvalgyba prieš Lietuvą“, *Karys*, Nr 4 (433), p. 45–51.

¹² Žvalgyba Lietuvos didžiojoje kunigaikštystėje, *Krašto apsauga*, Nr. 18 (147) 2008 10 22 – 2008 11 05, p. 17–18.

¹³ Early P. *Comrade J.*, P. Putnam's Sons, New York, 2007.

¹⁴ Suvorov V. *Inside Soviet Military Intelligence*, London: MacMillan Publishing Company, 1984, <http://militera.lib.ru/research/suvorov8/index.html>.

¹⁵ Bearden M., Risen J., *The Main Enemy. The Inside Story of the CIA's Final Showdown with the KGB*, New York, Ballantine Books, 2004.

¹⁶ Andrew Ch., Mitrokhin V., *The Sword and the Shield*, Basic Books, New York, 2001.

¹⁷ Vaigauskas R., *Slaptajame protų kare: tarybinio žvalgo prisiminimai*, Vilnius, Politika, 2005.

per LTV transliuotą Donskio laidą „Be pykčio“¹⁸, kurioje gana atvirai savo prioritetus išdėstė būsimas VSD vadovas.

Lietuvos politinės partijos aktyviai dalyvavo diskusijose dėl Pociūno žūties ar tam tikrų VSD pareigūnų neetiškos veiklos, tačiau nepateikė savarankiškos visuotinės vizijos, kaip turėtų atrodyti Lietuvos žvalgybos tarnybų veikla ateityje. Vienintelė Tėvynės Sąjunga 2007 m. gruodžio 7 d. paskelbė dokumentą „Problemos VSD ir galimi jų sprendimo būdai“¹⁹, kuriame bandoma pateikti ribotą žvalgybos tarnybos veiklos analizę, pavyzdžiui, jame gana profesionaliai parašytas skyrius apie žvalgybos ir kontržvalgybos funkcijų atskyrimą, nors kituose skyriuose galima rasti loginių ir turinio klaidų, sąvokų painiavos. Šiame dokumente didžiausias dėmesys skiriamas organizaciniams dalykams – siūloma keisti žvalgybos tarnybų organizacinę struktūrą ir keisti jų valdymą. Kitos partijos savo rinkimų programose ar kituose dokumentuose visiškai nemini Lietuvos žvalgybos tarnybų veiklos.

Apibendrintai galima teigti, kad Lietuvos žvalgybos istorija dar nėra parašyta. Nors tarpukario laikotarpis nusipelnė tam tikro dėmesio, tai padaryta tik asmeninių Anušausko pastangų dėka. Tuo tarpu Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorija ir modernios Lietuvos žvalgybos sistema dar nėra tapusi nuodugnių akademinų studijų objektu.

2. Lietuvos žvalgybos institucinė sandara

Atkurtos Lietuvos žvalgybos istorija prasideda 1990 metais. Būtent 1990 m. kovo 26 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybė įsteigė Valstybės saugumo departamentą. Šis keletą kartų keitė pavaldumą ir pavadinimą, tačiau jo statusas buvo apibrėžtas 1994 m. sausio 20 d., Seimui priėmus Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamento statutą. Jo pirmais straipsnis skelbė, kad VSD yra Lietuvos Respublikos Seimui ir Respublikos Prezidentui atskaitinga valstybės institucija, kurios paskirtis – saugoti Lietuvos Respublikos suverenitetą ir jos konstitucinę santvarką. Dvigubas pavaldumas ir santykių su vykdomąja valdžia neapibrėžtumas vėliau tapo daugelio VSD problemų priežastimi.

Atkūrus VSD, svarbiausiu uždaviniu tapo surinkti ir išmokyti personalą. VSD daugeliu atveju teko imti žmones „iš gatvės“ ir per trumpą laiką mokyti juos darbo žvalgybinėje institucijoje. Virginijus Česnuliavičius teigia, kad pirmosiomis dienomis besąlygiškai, net į aukštas pareigas, buvo priimami KGB karininkai ir VRM ekonominės policijos (milicijos) darbuotojai. Tuo metu į tarnybą buvo priimami net vidurinių išsilavinimą turintys asmenys, o apie kokias specialias žinias net nekalbama. Nuolat šlubavo *saugumo tarnybų darbuotojų*

¹⁸ LTV laida „Be pykčio“, 2007 m. spalio 9 d.

¹⁹ Tėvynės Sąjunga „Problemos VSD ir galimi jų sprendimo būdai“, <http://www.naujadarbotvarke.lt/?id=23&pg=&nid=40>.

mokymo procesas²⁰. Kadangi nebuvo vidinės kontrolės mechanizmo, daugelio darbuotojų patikimumą nustatyti buvo ypatingai sunku.

Tuo metu buvo pradėta bendrauti su Vakarų šalių specialiosiomis tarnybomis, kurių dėmesys Baltijos šalims ypatingai išaugo, pradedant byrėti Sovietų Sąjungai. 1991 m. jau buvo užmegzti oficialūs kontaktai, o rugpjūčio mėn. Lietuvoje apsilankė pirmas Centrinės žvalgybos tarnybos (CŽV) pareigūnas Michaelis Sulickas. Kaip jis prisimena, pirmieji VSD vadovai neturėjo beveik jokio supratimo apie žvalgybos tarnybų darbą:

Laurinkus [Lietuvos žvalgybos vadovas] ir Butkevičius [naujas gynybos ministras] prisipažino mažai beišmaną apie žvalgybą. Laurinkus, kuris truputį kalbėjo angliškai ir buvo keletą kartų aplankęs savo gimines Massachusetse, parodė man dvi knygas. „tai viskas, ką aš žinau apie žvalgybą. Tai yra mano gidai, bet aš manau, kad jų nepakanka“ – jis nervingai nusijuokė. Nei viena iš jo turimų knygų nebuvo CŽV rekomenduotinių knygų sąrašė. Pirmoji buvo „CŽV dienoraštis“ parašyta Philipo Agee, kuris būdamas CŽV darbuotojas perdavė kubiečiams CŽV agentų Kuboje pavardes. Antroji buvo „CŽV ir žvalgybos kultas“, 1974 m. parašyta Johno Markso ir Victoro Marchetti, dviejų didelių CŽV kritikų. Max²¹ abi šias knygas buvo nusipirkęs Bostono knygyne, kai sužinojo, kad bus skiriamas VSD direktoriumi²².

Neigiamą įtaką VSD kūrimosi metu darė ir nuolatinė lyderių kaita. VSD struktūrose vadovybė keitėsi daugiau nei penkis kartus. Iš pradžių VSD vadovavo Mečys Laurinkus, paskui Danukas Arlauskas, Viktoras Zedelis, Balys Gajauskas, Petras Plumpa. Tik 1993 m. nusistovėjo ilgesnė ramybė – Jurgis Jurgelis vadovavo VSD penkerius, Laurinkus – šešerius metus. Būtent 1993–1994 metus galima vadinti persilaužimo laikotarpiu, kai bent iš dalies buvo sutvarkyta teisinė bazė, paskirti nuolatiniai vadovai, nustatyti konkretūs VSD uždaviniai, nustatyti prioritetai.

Karinė žvalgyba buvo atkurta 1990 m. birželio 1 d. Krašto apsaugos departamente įkūrus Antrąjį skyrių. Jis turėjo išsiaiškinti SSRS ginkluotųjų pajėgų karinių dalinių dislokaciją, jų paskirtį, aktyvumą ir planuojamų veiksmų spektrą. Vėliau karinė žvalgyba buvo atskirta – strateginė žvalgyba ir kontržvalgyba tapo AOTD kompetencija, o kariuomenės operacinėms poreikiams tenkinti karinėse struktūrose (Gynybos štabe, pajėgų štabuose ir karinių dalinių štabuose) buvo sukurti „antrieji skyriai“. Karinė žvalgyba susidūrė su tokiomis pačiomis problemomis kaip VSD, kurių svarbiausia – rasti žmonių, galinčių dirbti žvalgybinį ir kontržvalgybinį darbą – nebuvo profesionalių darbuotojų, trūko patirties. Karinė žvalgyba mažiau nei VSD rėmėsi buvusių sovietinių darbuotojų patirtimi²³.

Atkūrus karines ir civilines žvalgybos institucijas per pirmuosius ke-

²⁰ Gintaro Visocko interviu su Virginijumi Česnuliavičiumi „Slaptieji takai“ „XXI amžiaus“ priedas, 2007-ųjų lapkričio 21 d., Nr. 9.

²¹ MAX – Mečio Laurinkaus „slapyvardis“.

²² Sulick M. J., „As the USSR Collapsed: A CIA Officer in Lithuania Remembering 15 Years Ago“, *Studies in Intelligence*, 50(2), https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/csi-studies/studies/vol-50no2/html_files/CIA_Lithuania_1.htm.

²³ Gintaro Visocko interviu su Virginijumi Česnuliavičiumi „Slaptieji takai“. *Ten pat*.

letą metų jos keitė savo funkcijas ir statusą, nors dabartinė žvalgybos institucijų sąranga nuo 1994 m. beveik nepakito. Tiesa, tikri pokyčiai vyko ir vėliau. Po 2000 m. nusistovėjo AOTD funkcijos – atsisakoma žvalgybos tarnybai nebūdingos veiklos, t. y. tardymas, kvota ir kita (perduota Karo policijai), ar ypatingai svarbių asmenų apsauga (perduota Specialiosioms pajėgoms). Kariuomenės žvalgyba buvo vėl transformuota 2008 m., kai Krašto apsaugos ministerijos Gynybos štabe buvo panaikinta „antroji valdyba“ (J2), kuri vėliau atsirado Jungtiniame štabe, atsakingame už operacijas ir pratybų planavimą. VSD taip pat pertvarkė savo struktūrą, o 2006 m. įkūrė visiškai naują Kovos prieš terorizmą valdybą.

Įdomu pastebėti, kad atkurtųjų žvalgybos tarnybų pavadinimai ir funkcijos supanašėjo su 1935–1940 m. funkcionavusia sistema, kai už karinę žvalgybą ir kontržvalgybą atsako Krašto apsaugos ministerija, o už (nekarinę) žvalgybą ir kontržvalgybą – Valstybės saugumo departamentas. Skiriasi tik institucijų tiesioginis pavaldumas – 1935–1940 m. Kariuomenės štabo II skyrius buvo pavaldus kariuomenės vadui, o dabartinis Antrasis operatyvinių tarnybų departamentas yra tiesiogiai pavaldus krašto apsaugos ministrui. 1933–1940 m. VSD, nors ir turėjo didelę autonomiją, tačiau buvo pavaldus vidaus reikalų ministrui, dabar – Seimui ir Prezidentui.

Jau vėliau 2000 m. priimtas Lietuvos žvalgybos įstatymo 4 straipsnis nustatė žvalgybos tikslus, kurie iš esmės atitinka demokratinių šalių analogiškų tarnybų tikslus:

- aprūpinti Lietuvos Respublikos nacionalinį saugumą užtikrinančias valstybės institucijas žvalgybos informacija, reikalinga jų funkcijoms atlikti;
- sudaryti palankias sąlygas Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo ir užsienio politikai įgyvendinti;
- nustatyti, mažinti ar šalinti nacionaliniam saugumui iš užsienio kylančias grėsmes bei rizikos veiksnius.

Tiesa, šie iš pirmo žvilgsnio standartiniai žvalgybos tarnybų tikslai gali būti vertinami gana plačiai. Pirmą, įstatymo autoriai antrame punkte kalba apie „palankių sąlygų“ sudarymą, tai turėtų reikšti aktyvią žvalgybos tarnybų veiklą užsienio valstybėse ir valstybėje, įtakojant politinius, ekonominius ir kitus procesus. Tai labai *sudėtinga* užduotis, kuri apimtų ne tik žvalgybinę veiklą – pavyzdžiui, palankaus valstybės įvaizdžio kūrimas, taip pat sudaro sąlygas tinkamai įgyvendinti saugumo ir užsienio politiką. Žvalgyba gali būti jų kūrimo dalimi, bet jokia būdu ne pagrindinė institucija, o tokią veiklą įvardinti kaip pagrindinę žvalgybos tarnybų funkciją būtų ne visiškai teisinga.

Antra, įstatymas pabrėžia žvalgybinės informacijos ir užsienio politikos glaudų sąryšį. Iš tikro žvalgybinė informacija turi ypatingą svarbą, formuluojant užsienio politikos žingsnius, o užsienio politiką vykdančios institucijos turėtų būti pagrindinis žvalgybinės informacijos vartotojas (karinės žvalgybos – ginkluotosios pajėgos ir gynybos planuotojai). Šis punktas yra teisingas, tačiau jo įgyvendinimas Lietuvoje yra gana epizodinis.

Trečia, įstatymas trečiame punkte leidžia žvalgybos tarnyboms „šalinti“

iš užsienio kylančias grėsmes. Šis punktas yra labai *sudėtingas*, ir apima ne tik kontržvalgybą, bet ir kitas priemones, įskaitant ir priedangos operacijas užsienio valstybėse. Keista tik tai, kad „grėsmių šalinimas“ neapima grėsmių, kylančių „iš vidaus“, nors VSD ir turi plačius įgaliojimus veikti valstybės viduje.

Visi šie funkciniai prieštaravimai ir neaiškumai nėra tokie dideli, kad sudarytų kliūtis žvalgybos tarnyboms vykdyti jų kasdieninius darbus. 1993–1994 m., nustačius pagrindinius žvalgybos tarnybų veiklos principus, pradėjo augti informacijos rinkimo, analizės pajėgumai, o Lietuvos žvalgybos tarnybos ėmė panašėti į žvalgybos tarnybas NATO ir ES šalyse.

2.1. Institucinės sąrangos modeliai

Visų šalių žvalgybos tarnybas teoriškai galima organizuoti, remiantis įvairiais pjūviais. Nėra vieno modelio, kaip turėtų būti organizuotas jų darbas, todėl kiekviena valstybė skirtingai sprendžia funkcijų padalinimą tarp įvairių žvalgybos tarnybų. Galima būtų išskirti šiuos pagrindinius pjūvius:

- Pagal sritis: karinė žvalgyba ir nekarinė žvalgyba; kaip karinės žvalgybos elementas atskirai išskiriama kariuomenės žvalgyba, kuri atsakinga už paramą vykdomoms operacijoms;
- Pagal informacijos rinkimo metodus: visų rūšių žvalgyba ar žvalgyba, paremta vienu informacijos rinkimo metodu (pavyzdžiui, ryšių žvalgyba);
- Pagal tikslą: žvalgyba (siekiant gauti informaciją) ir kontržvalgyba (siekiant saugoti informaciją). Kai kuriuose šaltiniuose žvalgybinė funkcija sutapatinama su užsienio žvalgyba, o kontržvalgyba – su vidaus žvalgyba, tačiau dauguma ekspertų vengia vidaus ir užsienio žvalgybos terminų vartojimo.

Praktikoje žvalgybos tarnybų šalyse svyruoja nuo vienos Liuksemburge iki šešiolikos JAV. Bjorno Mullerio–Wille nuomone, beveik kiekviena šalis gali turėti vieną ar keletą agentūrų, kurios teikia paramą sprendimų priėmėjams tam tikrose srityse²⁴:

- Karinės žvalgybos renka ir vertina informaciją apie užsienio kariuomenių esamą ir numatomą pajėgumą savo ir kitų valstybių teritorijose. Tokios tarnybos dažniausiai priklauso gynybos ministerijoms²⁵;
- Saugumo žvalgybos domisi grėsmėmis šalies konstitucinei tvarkai. Joms

²⁴ Muller–Wille B. „For our Eyes Only? Shaping an intelligence community within the EU“, European Union Institute for Security Studies, Occasional paper N. 50, January 2004, p. 8–9.

²⁵ Pavyzdžiai: JAV Gynybos žvalgybos agentūra (angl. *Defense Intelligence Agency*), Didžiosios Britanijos Gynybos žvalgybos štabas (angl. *Defence Intelligence Staff*), Rusijos Vyriausioji žvalgybos valdyba (rus. *Glavnoye Razvedyvatelnoye Upravlenie*), Vokietijos karinės apsaugos tarnyba (vok. *Militärischer Abschirmdienst*) ar į kariuomenės poreikius orientuotos JAV armijos karinė žvalgyba (angl. *Army Military Intelligence*), Didžiosios Britanijos žvalgybos korpusas (angl. *Intelligence Corps*).

dažniausiai pavedama kontržvalgybos funkcija, taip pat „kairiojo“ ir „dešiniojo“ ekstremizmo stebėjimas ir kova su terorizmu²⁶. Neretai saugumo žvalgybos ir kontržvalgybos terminai naudojami kaip sinonimai.

- Kriminalinė žvalgyba kovoja su organizuotu nusikalstamumu. Šio pobūdžio tarnybų funkcijos skiriasi tuo, kad jos veda kriminalines bylas, todėl jos renka įrodymus taip, kad juos galima būtų panaudoti teisme²⁷;
- Užsienio žvalgybos stebi įvykius užsienio šalyse. Jos teikia paramą šalies užsienio politikos formuotojams, taip pat rengia užsienio valstybių saugumo, gynybos ar ekonominius vertinimus. Skirtingai negu kitos tarnybos, užsienio žvalgyba skirta valstybės politikai, o ne operacijoms paremti. Todėl jos darbo rezultatai ne tokie išsamūs, jais lengviau dalintis su kitomis tarnybomis²⁸.

Nei viena valstybė neišgali turėti daugybės žvalgybos institucijų, kurios dirbtų viename atskirame segmente. Daugiausia valstybėse, pavyzdžiui, egzistuoja atskirtos karinės ir nekarinės žvalgybos, nors Norvegijoje, Suomijoje, Švedijoje ir Danijoje užsienio žvalgybos tarnybos yra karinės tarnybos, kurios priklauso gynybos ministerijai²⁹. Kitos valstybės išlaiko žvalgybos tarnybas, kurios taiko tik tam tikrą informacijos rinkimo metodą (pavyzdžiui, signalų žvalgyba), tačiau dažniausiai mažos valstybės neturi pakankamai išteklių tokiai veiklai.

Nagrinėjant daugumo valstybių institucinę sąrangą, galima daryti išvadą, kad daugelis valstybių išlaiko saugumo žvalgybą/kontržvalgybą (panašios funkcijos į VSD) ir karines žvalgybas (panašios į AOTD). Tiesa, nemažai valstybių žvalgybos bendruomenė yra daug platesnė – pavyzdžiui, beveik visų valstybių kariuomenės turi atskirtas žvalgybos tarnybas, skirtas jų poreikiams patenkinti – JAV sausumo pajėgų žvalgyba (angl. *Army Intelligence*), Jūrų pajėgų žvalgyba (angl. *Navy Intelligence*). Žvalgybos bendruomenė gali apimti ir kitas ekonominio ar kriminalinio pobūdžio agentūras (pavyzdžiui, JAV terorizmo ir finansinės žvalgybos tarnyba prie Finansų departamento (angl. *Office of Terrorism and Financial Intelligence under the United States Department of the Treasury*) arba Kovos su narkotikais administracija prie Teisingumo departamento (angl. *Drug Enforcement Administration under the United States Department of Justice*).

Lietuvoje pagal LR žvalgybos įstatymą veikia dvi nacionalinės žvalgy-

²⁶ Pavyzdžiai: JAV dalis Federalinio tyrimų biuro (angl. *Federal Bureau of Investigation*), Didžiosios Britanijos saugumo tarnyba, žinoma kaip MI5 (angl. *Security Service*), Rusijos Federalinė saugumo tarnyba (rus. *Federalnaya Sluzhba Bezopasnosti*), Vokietijos Konstitucijos apsaugos tarnyba (vok. *Verfassungsschutz*).

²⁷ Pavyzdžiai: dalis JAV Federalinio tyrimų biuro (angl. *Federal Bureau of Investigation*), Didžiosios Britanijos policijos žvalgyba (angl. *Police Intelligence*).

²⁸ Pavyzdžiai: JAV centrinė žvalgybos tarnyba (angl. *Central Intelligence Agency*), Didžiosios Britanijos slaptoji žvalgybos tarnyba, žinoma kaip MI6 (angl. *Secret Intelligence Service*), Rusijos užsienio žvalgybos tarnyba (rus. *Sluzhba Vneshney Razvedki*), Vokietijos Federalinė žvalgybos tarnyba (vok. *Bundesnachrichtendienst*), Prancūzijos generalinis užsienio saugumo direktoratas (pranc. *Direction Générale de la Sécurité Extérieure*).

²⁹ Gintaras Bagdonas, *Žvalgybinės ir teisės sauginės veiklos tarpusavio santykio nustatymo svarba: užsienio šalių patirtis*, Konferencija „Būti ar nebūti“, Operatyvinės veiklos įstatymo vieta Lietuvos teisinėje sistemoje, 2006 m. gegužės 26d., Vilnius.

bos ir saugumo institucijos: Valstybės saugumo departamentas ir AOTD prie Krašto apsaugos ministerijos. Šios tarnybos darbo sferas pasidalinusios pagal funkcinių pūvį – AOTD užsiima tik karine žvalgyba, o VSD tenka visos kitos žvalgybos sritys (ekonominė, saugumo ir t. t.). Jei lygintume su VSD, AOTD vykdoma veikla yra labiau specifiškai apibrėžta – pavyzdžiui, kovoje su terorizmu ji domisi tik tomis terorizmo apraiškomis, kurios gali kelti grėsmę Lietuvos karinėms misijoms užsienyje (Afganistane, Irake) ir krašto apsaugos sistemai Lietuvoje³⁰. AOTD yra tik karinė žvalgyba, nors dėl naujų grėsmių transnacionalinio pobūdžio bei ryšių su tarptautiniu nusikalstamumu, jos veikla vis tampa siejasi su VSD funkcijomis. Keista, kad LR žvalgybos įstatymas neištraukė į žvalgybos bendruomenę kariuomenės žvalgybos, kriminalinio ar ekonominio pobūdžio žvalgybos tarnybų. Toks dirbtinis žvalgybos irėminimas iš dalies stabdo žvalgybinės bendruomenės plėtrą ir jos pajėgumą didėjimą už VSD ir AOTD ribų.

Pagal įstatymus VSD ir AOTD turi teisę rinkti informaciją visais įstatymų leidžiamais būdais, Lietuvoje priešingai nei didžiosiose valstybėse nėra institucijų, kurios užsiimtų tik atskiros srities informacijos rinkimu (pavyzdžiui, žmoniškoji arba atvirų šaltinių žvalgyba). Abi žvalgybos tarnybos turi atskirus kontržvalgybos padalinius. Abi žvalgybos tarnybos renka informaciją tiek valstybės viduje, tiek už ribų.

Dabartinis funkcijų padalinimas turi nemažai privalumų. Jis gana aiškiai atskiria funkcijas ir kiekvienos institucijos teises, gana aiškiai reglamentuoja atsakomybę už savo veiklą ir neišskaido žvalgybinės veiklos po įvairias institucijas. Kita vertus, toks funkcijų rinkinys, kurį turi VSD, yra per platus, t. y. institucijos, kuri derintų ir užsienio žvalgybos, ir vidaus saugumo tarnybos, ir teisėsaugos funkcijas, demokratinėse šalyse aptikti nepavyko.

Lietuvoje galima išgirsti įvairių siūlymų, kaip keisti dabartinį modelį. Pavyzdžiui, Laurinkus ragina atskirti vidinę ir užsienio žvalgybą – reikia „peržiūrėti VSD priskirtas funkcijas. VSD turėtų užsiimti tik užsienio žvalgyba ir kontržvalgyba³¹“. Tėvynės sąjungos narė Rasa Juknevičienė siūlo atskirti žvalgybą ir kontržvalgybą, ir VSD labiau koncentruotis į kontržvalgybos funkciją³².

Tiek dabartinis, tiek Laurinkaus ar Juknevičienės siūlomi variantai yra galimi Lietuvoje, nors žvalgybos tarnybų skaičius ir funkcijų pasidalinimas turėtų atitikti tam tikrus principus. Visų pirma žvalgybos tarnybų neturėtų būti per daug. Kiekvienos naujos tarnybos išlaikymas iš karto didina administracinį aparatą ir sunkina keitimosi informacija galimybes.

Antra, didelės vienos tarnybos sukūrimas, nors ir leistų sutaupyti, tačiau sukurtų keletą problemų – pirma, išnyktų sveika konkurencija tam tikrose

³⁰ Krašto apsaugos ministerija, Ministerija, Karinė žvalgyba ir kontržvalgyba, Istorija, veikla, <http://www.kam.lt/index.php/lt/34341/>.

³¹ Slaptieji agentai neišsivaduoja iš įtakų verpeto, *Kauno diena*, 2006 09 16, 212 (17976).

³² Rasa Juknevičienė, *Rimtų problemų sprendimas tik imituojamas*, 2008 05 15, <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/78819>.

sirtyse (pavyzdžiui, saugumo situacija Rusijoje yra svarbus tiek AOTD, tiek VSD analizės objektas). Dauguma valstybių į žvalgybos procesą įveda tam tikrus konkurencijos elementus, o tai leidžia skirtingoms žvalgybos tarnyboms savarankiškai pateikti tam tikrų reiškinių analizę arba atskirą poziciją. Marko Lowenthalio nuomone „dauguma žvalgybos agentūrų tiki, kad konkurencinė analizė leis išvengti grupinio mąstymo ir prievarta brukamo susitarimo“³³. Dirbtinis bandymas suderinti skirtingas žvalgybos tarnybų pozicijas gali padėti visiems rasti visiems priimtina, bet ne provokacinę ar aštrų analizės pateikimą.

Trečia, tarnybos neturėtų dominuoti viena kitos atžvilgiu. Kitaip dominuojanti tarnyba valdytų didžiulę informaciją ir, susiklosčius tam tikroms aplinkybėms, galėtų tapti svarbiu politiniu veikėju Lietuvoje. Pavyzdžiui, Malakauskas LTV laidoje „Be pykčio“³⁴ gynė savotišką Lietuvos žvalgybos tarnybų konkurenciją. Jo nuomone, yra logiška, kad operatyvinės tarnybos priklauso skirtingoms tarnyboms – dalis Seimui, dalis – Vyriausybei. Tai jis aiškina rizikinga šalies geopolitine situacija, o hierarchinė tokių tarnybų struktūra, jo nuomone, gali turėti neigiamų pasekmių – jeigu viena tarnyba turės problemų, tai jos persikels į kitas.

Lietuvos žvalgybos bendruomenė turės plėstis, o jos struktūra bus peržiūrėta. Tačiau jos plėtra gali vykti tik ten, kur jaučiamas žvalgybinės informacijos poreikis ir kur jau egzistuoja žvalgybinės informacijos rinkimo pradmenys. Dabartinės žvalgybos tarnybų funkcijos turėtų būti peržiūrėtos, tačiau ši peržiūra neturėtų keisti svarbiausių dabartinės sandaros pamatų.

2.2. Pavaldumas

Dėl žvalgybinės informacijos ir veiklos specifikos, žvalgybos tarnybos beveik visose valstybėse tiesiogiai pavaldžios aukščiausiems šalies pareigūnams – šalių prezidentams ar ministrams pirmininkams, o karinės žvalgybos – gynybos ministrams. Toks pavaldumas pagrįstas paprasta logika – pirma, žvalgybos tarnybų teikiama informacija yra skirta paremti, priimant svarbius užsienio ir vidaus politikos sprendimus. Šie sprendimai dažniausiai yra Vyriausybės arba tam tikro ministro kompetencija. Antra, kai kurie žvalgybos tarnybų veiksmai reikalauja politikų pritarimo (ypač priedangos operacijos), tokių sprendimų politikai negali deleguoti valstybės tarnautojams ar leisti žvalgybos tarnyboms veikti savarankiškai.

Dabar AOTD tiesiogiai pavaldi krašto apsaugos ministrui. Tai atitinka demokratiškas šalių praktiką. Krašto apsaugos ministras turi teisę formuluoti jai užduotis, vykdyti jos vertinimą, skirti ir atleisti vadovus. Tiesioginis pavaldumas nereiškia, kad ministras yra pagrindinis AOTD rengiamos informacijos vartotojas, tačiau jis privalo išlaikyti politinę AOTD kontrolę.

³³ Lowenthal M. *Intelligence: From Secrets to Policy*, (3rd Edition), Washington DC: CQ Press, 2005, p. 8.

³⁴ LTV laida „Be pykčio“, 2007 10 09.

Dvigubas VSD pavaldumas sukelia daugiau klausimų. Pavyzdžiui, nelygiai aišku, kas atsakingas už VSD užduočių formulavimą, jų vykdymo kontrolę ir priežiūrą. Klausimas, kurį 1940 m. uždavė Didžiosios Britanijos ministrui pirmininkui Winstonas Churchillis „kas čia atsakingas?“³⁵ arba perfrazuojant, „kuris pareigūnas kalba žvalgybos tarnybų vardu?“, yra ypatingai taiklus, svarstant žvalgybos tarnybų pavaldumą Lietuvoje.

VSD dvigubas pavaldumas Seimui ir Prezidentui kelia ne tik ekspertų, bet ir politikų susierzinimą. Seimo narė Juknevičienė problemą suformulavo taip: „pirmas dalykas – būtina kelti klausimą dėl VSD pavaldumo. Ar jis ir toliau lieka pakabintas beorė erdvėje tarp Prezidentūros ir Seimo, kur iš esmės niekas neformuluoja užduočių ir negali prisiimti atsakomybės“³⁶? Tėvynės Sąjunga taip pat gana pagrįstai teigia, kad „Prezidentas su VSD dirba per vienintelį savo patarėją, kurį, beje, deleguoja pats VSD. Seimas negali ir niekada negalės dėl savo prigimties užsiimti kasdienine kontrolė ar tuo labiau valdymu. VSD iškrenta iš valstybės nacionalinį saugumą užtikrinančios sistemos. Ji yra atskira, nepriklausoma organizacija“³⁷.

Tėvynės Sąjungos keliamai problemai pritaria ir buvęs VSD vadovas Laurinkus. Jo nuomone, „dabar informaciją VSD teikia visiems trims aukščiausiems šalies vadovams, tada ir kyla nesusipratimas, kodėl vienas gavo anksčiau, kitas – vėliau. Turi būti aiškiai nustatyta institucija, kuriai pavaldi VSD“³⁸.

Ypač aktualus VSD santykis su Vyriausybe. Žiūrint iš teorinės perspektyvos, žvalgybos tarnybos turėtų būti vyriausybės rankose, nes žvalgybos tarnybos turi užtikrinti nuolatinį jų aprūpinimą informacija bei padėti įgyvendinti kitus vyriausybės planus³⁹. Juknevičienė pabrėžė, kad „nors Konstitucijoje nurodyta, kad nacionalinis saugumas yra Vyriausybės reikalas, tačiau kasmetinėje Vyriausybės ataskaitoje nieko apie tai neužsimenama. Paklaustas Vyriausybės vadovas atsako, kad esą VSD jam nepavaldus, ir šios srities jis negali komentuoti“⁴⁰.

Egzistuoja nemažai būdų, kaip sutvarkyti VSD pavaldumą. Tėvynės Sąjunga siūlo keletą problemos sprendimo modelių – pavyzdžiui, VSD tampa Vyriausybei pavaldžia institucija. Kitas būdas – nustatyti Vyriausybės didesnę vaidmenį, išlaikant dabartinę VSD vietą⁴¹. Galimi ir kiti variantai – pavyzdžiui, Didžiojoje Britanijoje jungtinei žvalgybos tarybai (angl. *Joint Intelligence Council* – JIC) vadovauja Užsienio reikalų ministerijos atstovas, nors žvalgybos tarnybos gali savarankiškai bendrauti su Vyriausybės nariais.

Tiesa, Lietuvoje tokiu koordinatoriumi galėtų būti ir šalies Prezidentas –

³⁵ Herman M., *Intelligence Services in the Information Age*, London, Frank Cass, 2005. p. 132.

³⁶ Rasa Juknevičienė, „Rimtų problemų sprendimas tik imituojamas“, *ten pat*.

³⁷ Tėvynės sąjunga, Problemos VSD ir galimi jų sprendimo būdai, Projektas, www.naujadarbotvarke.lt/?id=24&did=26.

³⁸ Slaptieji agentai neišsivaduoja iš įtakų verpeto. *Ten pat*.

³⁹ Bagdonas, „Žvalgybinės ir teisėsaukinės veiklos tarpusavio santykio nustatymo svarba“, *ten pat*.

⁴⁰ Rasa Juknevičienė, „Rimtų problemų sprendimas tik imituojamas“, *ten pat*.

⁴¹ R. Juknevičienė, „Atsipalaidavimo būseną patogi šešėlinei valdžiai“, 2008 01 15, <http://www.naujadarbotvarke.lt/?id=23&nid=51>.

juk jis formuoja užsienio politiką. Jo komanda teoriškai galėtų būti pagrindine užsienio žvalgybos gavėja, todėl užsienio žvalgyba galėtų būti pavaldi ir jam. Ypač toks pavaldumas turėtų prasmę, jei žvalgybos ir kontržvalgybos tarnybos būtų atskirtos. Tačiau, jei VSD išlaikytų teisėsaugos funkcijas, kur Prezidento įgaliojimai yra labai riboti, tiesioginis dabartinio ar reformuoto VSD pavaldumas Vyriausybei būtų daug logiškesnis.

2.3. Žvalgybos tarnybų veiklos koordinavimas

Žvalgybos tarnybų koordinacija vykdoma dviem būdais: hierarchiniu ir konsensualiniu. Pastaruoju atveju Didžiosios Britanijos jungtinė žvalgybos taryba yra bendra visų žvalgybos tarnybų institucija, o JAV prezidentinėje sistemoje nacionalinis žvalgybos direktorius (angl. *Director National Intelligence* – DNI) atstovauja visą žvalgybinę bendruomenę⁴².

- *Konsensualinis modelis*. Didžiojoje Britanijoje jungtinė žvalgybos taryba koordinuoja pagrindinių žvalgybos tarnybų (MI5, MI6, Vyriausybės ryšių štabo (angl. *Government Communications Headquarters*), Gynybos žvalgybos štabo) darbą. Didžiojoje Britanijoje nėra centrinės analitinės tarnybos. Britanija pasikliauja departamentine, o ne centralizuoja sistema, kai konsensuso siekiama Jungtinėje žvalgybos taryboje⁴³.
- *Hierarchinis modelis*. JAV sistemoje aiškiai apibrėžta, kad aukščiausias žvalgybos pareigūnas yra nacionalinis žvalgybos direktorius. Jis yra aukščiausias JAV žvalgybos pareigūnas, atsakingas prezidentui ir prižiūrintis Nacionalinės žvalgybos programos vykdymą⁴⁴. Kiti du svarbūs veikėjai yra valstybės ir gynybos sekretoriai, jiems pavaldžioms žvalgybos tarnyboms nacionalinio žvalgybos direktoriaus įtaka kol kas nėra didelė.

Lietuvos fragmentuota sistema neatitinka nei vieno iš šių modelių. Lietuvoje nėra JAV pavyzdžiu „vyriausiojo žvalgo“ ar britišku pavyzdžiu koordinacinės struktūros, kuri užtikrintų žvalgybos tarnybų veiklos vieningumą. Ir nors teisiškai Lietuvoje egzistuoja tik dvi žvalgybą vykdančios institucijos, o tai turėtų labai lengvinti jų bendradarbiavimą ir leistų nedubliuoti viena kitos funkcijų, tačiau pats bendradarbiavimo mechanizmas nėra iki galo sugalvotas ir prastai veikia.

Pagal LR žvalgybos įstatymą Valstybės gynimo tarnyba (VGT) yra atsakinga už žvalgybos tarnybų veiklos koordinavimą, įskaitant užduočių formulavimą. VGT sudaro Prezidentas, Ministras Pirmininkas, Seimo pirmininkas, krašto apsaugos ministras ir kariuomenės vadas. Tačiau Valstybės

⁴² Herman, *ten pat*, p. 133

⁴³ Herman, *ten pat*, p. 132

⁴⁴ Stratfor US: Strengthening the Power of ODNI, 2008 07 31, http://www.stratfor.biz/analysis/u_s_strengthening_power_odni.htm.

gynimo tarybos įstatymo 7 straipsnis aiškiai sako, kad VGT nutarimai yra rekomendaciniai, į juos būtina atsižvelgti, tačiau sprendžiamosios galios VGT neturi. VGT sudėtis taip pat nekoordinuoja ir nesudaro sąlygų efektyviam žvalgybos darbui. Pavyzdžiui, VGT nariais nėra užsienio reikalų ir vidaus reikalų ministrai, todėl šioje srityje jie turi mažesnę reikšmę, negu, tarkime, kariuomenės vadas⁴⁵.

Tokia žvalgybos koordinavimo sistema yra ypatingai keista ir tuo, kad užsienio reikalų ministerija (URM) negali teisiškai formuoti užsienio žvalgybos poreikių ir prioritetų. URM pagal žvalgybos apibrėžimą yra bene pagrindinė užsienio žvalgybos (išskyrus karinės) informacijos vartotoja, o tiksli žvalgybinė informacija gali lemti geresnę poziciją tarptautinėse derybose. URM turi platų ambasadų tinklą, kurios taip pat užsiima informacijos apie užsienio šalis rinkimu. Tačiau LR žvalgybos įstatyme URM nėra net minima kaip dalyvaujanti institucija. URM taip pat neturi padalinio, kuris užsiimtų žvalgybinės informacijos dorojimu ar jo užsakymu. URM užsienio politikos analizės ir planavimo departamentas, kuriame tėra tik aštuoni žmonės, neturi jokių galimybių atlikti užsienio žvalgybos analizės funkcijų. URM analitinių padalinių trūkumą bandė spręsti pirkdama šią paslaugą iš Strateginių studijų centro⁴⁶. Toks žingsnis padėjo bent iš dalies spręsti problemą, nors viešoji įstaiga joku būdu negali būti pripažinta žvalgybos tarnybų pakaitalu.

Kiti žvalgybos produkcijos vartotojai – Prezidentas ir Ministras pirmininkas yra dar labiau atitolinti nuo žvalgybos proceso nei URM. Jų personalas beveik niekaip neįtakoja žvalgybos poreikių formavimo. Ministro Pirmininko ir Vyriausybės kanceliarijoje nėra nei vieno pareigūno, atsakingo už darbą su žvalgybos tarnybomis. Prezidentūroje dirba vienas VSD atstovas, tačiau, mažai tikėtina, kad jis, kaip statutinis savo organizacijos atstovas, galėtų Valstybės vadovui pateikti kritišką ir nešališką požiūrį apie savo atstovaujamos institucijos veiklą⁴⁷. Todėl Valstybės gynimo tarybos kiekvienais metais tvirtinamas Žvalgybos planas yra daugiau formalus veiksmas nei realus užduočių žvalgybos tarnyboms formulavimo mechanizmas. Taigi pagal dabartinę sudėtį ir turimus įgaliojimus, VGT negali užtikrinti žvalgybinės veiklos koordinavimo.

Kitas, ne mažiau svarbus žvalgybos tarnybų veiklos aspektas, yra *horizontalus* bendradarbiavimas. Didžiųjų valstybių patirtis (ypač JAV) rodo, kad būtent *horizontalaus* bendradarbiavimo trūkumas ir viena didžiausių žvalgybos tarnybų neefektyvumo priežasčių. Šis bendravimas turi apimti visus lygmenis – nuo vadovų iki specialistų.

Lietuvos žvalgybos tarnybų bendradarbiavimo sistema kol kas išlieka fragmentiška – tiesa, oficialiai deklaruojama, kad santykiai tarp kolegų yra puikūs, tačiau neoficialiai dauguma abiejų tarnybų darbuotojų pripažįsta,

⁴⁵ Jeigu Lietuvoje atsirastų atskira kariuomenės žvalgyba, kariuomenės vado dalyvavimas tvirtintat metinį žvalgybos planą įgautų daug didesnę prasmę.

⁴⁶ Kai kuri centro produkcija, pavyzdžiui, informacinio pobūdžio „Rytų šalių įvykių ir procesų apžvalgos“ yra talpinamos ir internete <http://www.ssc-lietuva.lt/index.php?id=35,0,0,1,0,0>.

⁴⁷ Žr. Lietuvos Respublikos žvalgybos įstatymas, 2000 m. liepos 17 d. Nr. VIII-1861, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=171400

kad bendradarbiavimas vyksta sunkiai, o kartais virsta atvira konkurencija. Tam tikri nesusipratimai iškyla net į žiniasklaidos paviršių, Vienas žinomiausių pavyzdžių – VSD suėmimo operacija dėl sprogstamų medžiagų laikymo Kaune, kurios metu buvo sulaikytas ne tik Vytauto Didžiojo jėgerių bataliono seržantas, bet ir AOTD pareigūnas Jonas Zajančkauskas⁴⁸. Iš vieno incidento negalima daryti jokių išvadų apie bendradarbiavimą tarp VSD ir AOTD, ypač, jei viešai deklaruojama, kad santykiai tarp VSD ir AOTD bendradarbiavimas yra kaip niekad puikus⁴⁹.

Reikėtų prisiminti, kad ir tarpukariu Lietuvos karinės žvalgybos ir VSD santykiai nebuvo idealūs. Kariškiams nepatiko, kad VSD vykdo kontržvalgybos operacijas kariuomenėje, kurioje yra infiltravusi savo agentų. Nepasitenkinimas ryškiausiai prasiveržė nepasisekusio karinio pučo metu, kai „1934 m. birželio 7 d. kariuomenė apsupo VSD pastatą, [...] o iš VSD valdininko Jasinsko išreikalavo departamento darbuotojų sąrašą⁵⁰“. 1935 m. krašto apsaugos ir vidaus reikalų ministrai bei VSD direktorius pasirašė „bendradarbiavimo pagrindus“, kurie numatė pasikeitimą informacija apie šnipinėjimą, sekimo išvadomis, schemomis ir panašia medžiaga. Susitarime nustatyta, kad karių sekimas įgulų teritorijoje priklauso kariškių, o už jų ribų – VSD kompetencijai⁵¹.

Viena iš svarbių horizontalaus bendradarbiavimo formų – apsikeitimas pareigūnais tarp institucijų. Nors Lietuvoje jis vyksta ganėtinai vangiai, tačiau tai – teisinga kryptis. Pavyzdžiui, gerai yra išplėtotas VSD ir URM bendradarbiavimas – VSD generalinio direktoriaus pavaduotojas yra diplomatas, ambasadosse dirba VSD deleguoti saugumo pareigūnai. Lietuvos gynybos atašė akredituoti užsienio valstybėse taip pat padeda rinkti informaciją, nors jų funkcijos šiuolaikiniame pasaulyje vis labiau tolsta nuo „oficialaus žvalgo“ statuso. VSD pareigūnas dirba prezidentūroje, kur kuruoja (!) savo institucijos veiklą. KAM taip pat turi delegavusi savo atstovą į Prezidentūrą, bet pagal

⁴⁸ BNS, *A. Petrusėvičiaus prekyba ginklais buvo vieša paslaptis*, 2006 02 06, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/article.php?id=8706665>. Įdomu tai, kad AOTD generalinis direktorius pulkininkas Gintaras Bagdonas tikino, kad jo nenustebino nei A. Petrusėvičiaus, nei jo pavaldinio J. Zajančkausko suėmimas: „Reikėtų atskirti patriotizmą, savanorius ir kriminalinius nusikaltimus. Aš tikrai įsitikinęs, kad krašto apsaugos sistema nėra nusikalstama ir iš pavienių atvejų negalima daryt išvados ir įvardint kaip masinio reiškinio. Tie pavieniai žmonės, nesveikas susidomėjimas ginklu, bet tai ne masinis reiškinys“, – sakė G. Bagdonas. AOTD vadovas tikino, kad iš neteisėtu ginklų laikymu įtartu jo pavaldinio seniai atimtas leidimas dirbti su slapta informacija, tačiau nepaaiškino, kodėl jis tiek metų toleruojamas karinės žvalgybos organizacijoje.

⁴⁹ BNS, *Lietuvos karinė žvalgyba: nuo agenčių tarnaičių iki NATO paslapčių skydo*, 2004 10 28, <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/26640>.

Interviu su Gintaru Bagdonu: „Mes analizuojame galimus variantus, stebime įvykius, situaciją, tiek pradant nuo Vidurio Azijos šalių, tiek Europoje, be abejo, čia keičiamės informacija su kitų šalių karinėmis žvalgybomis. Keičiamės informacija su Valstybės saugumo departamentu. Bendradarbiavimas su juo, norėčiau pabrėžti, yra vienas iš kertinių akmenų. Drįstu teigti, kad bendradarbiavimas tarp abiejų šalies žvalgybinių institucijų – VSD ir AOTD – dabar kaip niekad gerai išplėtotas. Bendradarbiavama visomis kryptimis. Didžiausias dėmesys skiriamas informacijos apsaugai. Rengiantis stoti į NATO, informacijos apsauga buvo vienas iš svarbiausių punktų. Ir čia, naudodamasis proga, galiu pasididžiuoti – tikrai buvome įvertinti aukštu lygiu“.

⁵⁰ Anušauskas, *ten pat*, 1993, p. 206.

⁵¹ Anušauskas, *ten pat*, 1993, p. 231.

funkcijas jis nėra aktyvus žvalgybos proceso dalyvis. Šiame bendradarbiavime tarp institucijų trūksta tik vieno, bet svarbaus elemento – VSD ir AOTD glaudesnio bendradarbiavimo.

2.4. Vidinė sandara

Žvalgybos tarnybos niekada neatskleidžia savo vidinės struktūros ar darbo metodikos. Tačiau egzistuoja tam tikri principai, pagal kurios yra kuriama jų vidinė struktūra ir mažai tikėtina, kad Lietuva sudaro išimtį iš bendro modelio. Dėl panašaus veiklos pobūdžio, tikėtina, kad VSD ir AOTD struktūra ir darbo metodai turėtų būti labai panašūs. Abi tarnybos privalo turėti:

- informaciją apie užsienio valstybes apdorojantį padalinį (padalinius), kuris išnaudotų Lietuvos turimus informacijos diplomatinius šaltinius, užsienio valstybėse reziduojančius pareigūnus, kitų valstybių tarnybų pateiktą informaciją, laisvai pasiekiamą informaciją. VSD tuo užsiima Užsienio informacijos valdyba⁵²;
- kontržvalgybos padalinius. VSD kontržvalgybos valdymą vykdo visos valstybės, AOTD – tik krašto apsaugos sistema. Dėl kontržvalgybos svarbos ir jos išskirtinumo, abiejų tarnybų vadovai turi pavaduotojus, kurie kuruoja kontržvalgybos sritį;
- funkcinis padalinius, skirtus vykdyti žvalgybą specifinėse srityse. VSD tokių padalinių pavyzdžiai yra Kovos su terorizmu valdyba arba Ekonominio saugumo valdyba. Malakauskas netgi yra žadėjęs, kad energetinis valstybės saugumas bus jo vadovaujamos tarnybos prioritetas⁵³;
- valstybės vidaus saugumu besirūpinantį padalinį, kuris seka visuomeninius ir politinius procesus. Ši funkcija – daugiausia VSD kompetencija, mažai tikėtina, kad AOTD turėtų panašią struktūrą (karinė žvalgyba greičiausiai apsiriboja informacijos krašto apsaugos sistemoje rinkimu – pavyzdžiui, karių nuotaikų stebėjimas);
- tarptautinį bendradarbiavimą kuruojančius padalinius. Lietuvai tapus ES ir NATO nare, žvalgybinės informacijos srautai su sąjungininkių žvalgybos tarnybomis smarkiai išaugo. Nors dažnai bendradarbiaujama (pavyzdžiui, terorizmo specialistai kalbasi tiesiogiai su kitų šalių kolegomis), bet tam tikras veiklos koordinavimas yra būtinas;
- informacijos rinkimo technines priemones kuruojantys padaliniai. Nors kai kurių techninių priemonių Lietuva neturi (pavyzdžiui, žvalgybos palydovų), bet daugelyje sričių net ir mažos valstybės gali rinkti informaciją (pavyzdžiui, radijo ryšio, mobilaus ryšio pasiklausymas, elektroninė žvalgyba, šifrų ir kodų specialistai ir pan.). Šioje srityje veikia dvi

⁵² Pateikiant VSD valdymų pavadinimus remtasi LRS NSGK VSD parlamentinio tyrimo stenograma

⁵³ Danulytė J. P., *Malakauskas: energetinis saugumas – VSD prioritetas*, 2008 05 27, DELFI, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/article.php?id=17184635>.

žvalgybinei veiklai svarbios institucijos: Ryšių ir informacinių tarnybų sistema prie Krašto apsaugos ministerijos yra valstybėje atsakinga už kodavimą ir šifravimą, Vyriausybinių ryšių centras prie VSD – už valstybinio saugaus ryšio užtikrinimą;

- administracinius padalinius, kurie užtikrina kasdieninį tarnybų finansavimą (personalo, finansų ir kiti padaliniai, viešųjų ryšių specialistai).

Kariuomenių žvalgybų struktūra truputį skiriasi – jos turi mažą centrinių aparatą ir karinių vienetų štabų antruosiuose skyriuose tarnaujančius žvalgus. Pastarieji yra pavaldūs savo dalinio vadui, tačiau kariuomenės žvalgybos vadovybė yra atsakinga už jų mokymą ir parengimą darbui. Taigi, nors kariuomenės vyriausiasis žvalgas beveik neturi sau pavaldžių dalinių, tačiau jo žmonės yra pasklidę po visą kariuomenę ir yra pasirengę suteikti paramą jos veiksmams. Lietuvoje, kaip ir visose šalyse, dalinių štabuose egzistuoja antrieji skyriai, tačiau nėra vyriausiojo žvalgo, kuris būtų atsakingas už jų darbo koordinavimą. Jungtinis štabas turi antrąjį skyrių, tačiau jo kompetencija apsiriboja operacijų ir pratybų organizavimu.

2.5. Resursai

Žvalgyba, kaip ir kitos valstybės gyvenimo sferos, priklauso nuo joms skiriamų finansinių, žmogiškųjų ir kitų resursų kiekio. Modernios žvalgybos technologijos yra brangios, todėl daugelio šalių žvalgybos tarnybos skiria pakankamą dėmesį investicijoms ir nuolat atnaujina turimą techniką. Tačiau svarbiausias dėmesys skiriamas žmonių paruošimui, jų mokymui dirbti analitinę ar operatyvinę darbą. Žvalgybos tarnybos konkuruoja darbo rinkoje su komercinėmis firmomis, o buvę žvalgai yra laukiami privačiame sektoriuje. Ryšių žvalgybos specialistai lengvai randa darbą telekomunikacijų bendrovėse, operatyvininkai – saugos firmose, analitikai – mokslo institucijose. Dėl kylančių atlyginimo privačiame sektoriuje žvalgybos tarnybos turi nuolat didinti išlaidas personalui, o tai trukdo investuoti į techninius pajėgumus.

Lietuvos žvalgybos tarnybų biudžetas nuolat auga. VSD išlaidos yra laisvai nagrinėjamos, tačiau AOTD biudžetas yra įslaptintas.

1 lentelė. VSD biudžetas (mln.lt)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Valstybės saugumo departamentas	33	45	47	35	55	65	68	76	63
Vyriausybinių ryšių centras prie VSD	3,7	4,4	4,4	6,1	6,2	6,9	7,7	11,4	8

Jei lygintume su kitų šalių biudžetais ir žmogiškaisiais pajėgumais, Lietuvos žvalgybos sistema yra ganėtinai maža ir neturtinga. Ypač skurdus investicinis VSD biudžetas – tik 20 mln. Lt per metus (į juos nepatenka pinigai, skiriami naujojo pastato statybai). Mažai tikėtina, kad už tokią sumą VSD galėtų įsigyti modernių stebėjimo ir informacijos rinkimo priemonių ar pirkti informaciją iš privataus sektoriaus.

Biudžeto skaičiai leidžia apytiksliai nustatyti ir Lietuvos žvalgybos tarnybose dirbančių žmonių skaičių. Pagal Seimo patvirtintą valstybės biudžetą, VSD personalui išleidžia 33 mln. Lt. Darant prielaidą, kad viena darbo vieta kainuoja apie 60–80 tūkst. Lt per metus, galima numanyti, kad VSD dirba apie 600 žmonių. Kadangi AOTD funkcijos yra mažesnės, galima spėti, kad jos personalo skaičius gali būti kelis mažesnis. Pridėjus visose kitose įstaigose dirbančius pareigūnus, Lietuvos žvalgybos sistemoje tarnaujančiųjų skaičius neturėtų viršyti 1000 žmonių.

Šie žmonės – įvairių profesijų atstovai. Pirmieji žvalgybinės informacijos rinkimu ir analize Lietuvoje užsiėmė įvairių specialybių žmonės – buvę jėgos struktūros atstovai („ekonominė policija“, kariškiai, policininkai, etc.), istorikai ir fizikai – būtent iš jų buvo suformuoti pirmieji VSD ir AOTD padaliniai. 1997 m., įkūrus Specialiųjų tyrimų tarnybą, dauguma personalo, tiriančio ekonominius nusikaltimus, perėjo į šią naujai sukurtą tarnybą. Vėliau analizės padaliniuose įsitvirtino socialinių mokslų atstovai, daugiausia – Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto auklėtiniai. VSD iki šiol kviečia dirbti aukštąjį išsilavinimą turinčius jaunos žmones, kuriuos ketina išugdyti tikrais žvalgiais pačioje tarnyboje. VSD darbuotojai – jauni. Vidutinis VSD darbuotojų amžius – 30 metų⁵⁴. Panaši situacija ir AOTD. Todėl patirties trūkumas dar ilgai išliks vienu iš žvalgybos tarnybų veiklą ribojančių veiksnių.

3. Žvalgybos ciklas Lietuvoje

Visos žvalgybos tarnybos kasdieniniame darbe naudoja penkių žingsnių darbo procesą, kuris vadinasi žvalgybos ciklu. Žvalgybos ciklas nurodo kam reikalinga tam tikra informacija, kaip atsiranda žvalgybos produktas. Svarbiausios šio ciklo dalys yra šios:

- *reikalavimų nustatymas*. Šiame etape nustatomos sritys ir problemos, kurioms sprendimų *priėmėjai* ir žvalgybos bendruomenė nusprendžia skirti didžiausią dėmesį. Prieš priimdamos sprendimą skirti išteklius tam tikrai krypciai, žvalgybos tarnybos įvertina tai, ką jos jau žino toje srityje ir ką dar reikia sužinoti. Jos bando nustatyti būdus, kuriais bus renkama reikalinga informacija;

⁵⁴ VSD bandys atsikratyti jiems nebūdingų funkcijų, 2006 01 30, <http://www.sekunde.lt/content.php?p=read&tid=27947>.

- *rinkimas*. Šiame etape slaptais ir atvirais metodais yra renkama informacija. Rinkimo būdų yra labai įvairių, nuo atvirų šaltinių iki palydovinių nuotraukų;
- *aiškinimas*. Surinkta informacija prieš patekdamas analitikams ir sprendimų *priėmėjams* turi būti interpretuojama (išaiškinama). Tai gali būti teksto vertimas, iššifravimas, nuotraukos išaiškinimas ir pan.;
- *analizė ir produkcijos parengimas*. Šiame etape žvalgybos tarnybos bando surinktą ir apdorotą informaciją susisteminti, rasti tarpusavio priklausomybę ir rasti atsakymus į pateiktus klausimus. Analitikai turi paaiškinti, kas vyksta, kodėl vyksta, kas atsitiks vėliau ir kaip tai atsilieps šalies interesams;
- *platinimas*. Žvalgybos tarnybos išanalizuotą informaciją sudeda į pažymas, kurios keliauja tiems sprendimų *priėmėjams* (vartotojams), kurie jų užprašė. Jei sprendimų priėmėjas nepatenkintas atsakymu, jis gali paprašyti daugiau informacijos. Taip ciklas prasideda iš naujo.

Lowenthalis prideda dar dvi žvalgybos ciklo dalis: priėmimas ir grįžtamasis ryšys. Jo nuomone, sprendimų *priėmėjai* negali automatiškai „suvirškinti“ žvalgybos produkcijos. Žmonės žvalgybinę informaciją priima skirtingai, todėl jų veiksmi, net gavus tą pačią informaciją, gali skirtis. Be to, sprendimų priėmėjai turėtų pasakyti žvalgybos tarnyboms, ar jiems tinka teikiama produkcija ir kaip žvalgybos tarnybos galėtų geriau reaguoti į jų poreikius.

Šiuolaikiniame pasaulyje žvalgybos profesionalai studijuoja žvalgybos ciklą kaip tam tikrą modelį, kuris aprašo žvalgybos tarnybų darbą. Tai nėra ypatingai griežtas modelis, nes ne visada žvalgybinė informacija yra rengiama tokiu būdu. Arturas Hulnickas pastebėjo, kad tikrovėje praktika dažnai skiriasi nuo teorijos: sprendimų *priėmėjai* retai nustato reikalavimus. Rinkimas ir analizė turėtų sekti vienas kitą, tačiau tikrovėje dažnai vyksta vienu metu. Galiausiai sprendimų *priėmėjai* retai sulaukia žvalgybinės informacijos prieš priimdami sprendimus. Politikai dažniausiai laukia pranešimų, kurie remia jų politiką, o ne suteikia papildomos informacijos tam tikru klausimu⁵⁵. Be kritikos kol kas geresnis modelis nėra sugalvotas, todėl žvalgybos ciklas lieka svarbia dalimi, kaip rengiama ir pristatoma informacija sprendimų *priėmėjams*.

3.1. Reikalavimų nustatymas

Reikalavimų nustatymas yra pirmas svarbus žingsnis žvalgybos cikle. Reikalavimai atsiranda iš valstybės nacionalinio saugumo politikos ir nacionalinių interesų. Kartais jie būna aiškiai suformuluoti dokumentuose, pavyzdžiui, nacionalinio saugumo strategijose, tačiau dažniausiai juos diktuoja svarbiausieji įvykiai. Sprendimų *priėmėjai* dažniausiai reikalauja specifiškai

⁵⁵ Hulnick A. S., What's Wrong with the Intelligence Cycle, Intelligence and National Security, (6) 216, 2006, p. 959–960.

jiems pritaikytos žvalgybinės informacijos, kuri įvertintų dabartinių įvykių reikšmę, pasekmes, rizikos faktorius ir galbūt ateities prognozes. Žvalgybos bendruomenė dažniausiai turi pakankamai ekspertų atsakyti į šiuos poreikius, todėl jai yra adresuojami paklausimai⁵⁶.

ANKSTESNIUOSE SKYRIUOSE JAU BUVO MINĖTA, kad Lietuvoje nėra institucijos, kuri nustatytų reikalavimus žvalgybos institucijoms. Prezidento, Ministro pirmininko ir Užsienio reikalų ministro nedidelės galimybės dalyvauti žvalgybos procese leidžia Lietuvos žvalgybos tarnyboms dirbti pačioms – t. y. jos pačios sau formuluoja užduotis, renka informaciją, ją analizuoja ir netgi ją vertina. VSD vadovas yra atvirai pripažinęs, kad:

„Problema ... kuri Lietuvoje neišspręsta, yra susijusi su užduočių formulavimu specialiosioms tarnyboms įskaitant VSD. [...] Šiandien Lietuvoje nėra kam formuluoti užduočių specialiosioms tarnyboms, nepasitariama, kokia kryptimi važiuojame, ką tiriamo, pietuose, šiaurėje, ką darome. Valstybėje turi būti sukurtas mechanizmas ir ne žvalgybos ar kažkas kitas turi prisiimti atsakomybę dėl to, kad tyrė tą ar kitą, o tai yra politiniai sprendimai, kuria kryptimi mes ką darome. Jie turi būti priimti, dėl to turi būti susitarta ir tuomet veikiama⁵⁷.

Panaši problema egzistuoja ir Krašto apsaugos ministerijoje – nors ministras ir formaliai nustato prioritetus ir užduotis žvalgybai, tačiau tikrovėje jis neturi personalo, kuris jam patartų, parengtų medžiagą žvalgybinės informacijos rinkimo klausimais. Tokiu atveju, žvalgybos tarnybos tampa priklausomos nuo ministro asmenybės. Jei pastarajam nereikia žvalgybinės informacijos arba pateikiama informacija prieštarauja jo politikai (kurios jis nenori girdėti), žvalgybos tarnybos paliekamos dirbti pačios sau.

Egzistuoja ir kita medalio pusė – patyrę politikai ir ar jų patarėjai, net ir norėdami, ne visada sugeba užduoti reikiamus klausimus ir suformuluoti reikalavimus. Todėl žvalgybos tarnybos priverstos domėtis įvykiais plačiau. Kaip pastebėjo Hulnickas, nors vartotojai kartais pasako, kokios informacijos jiems reikės, tačiau dažniausiai jie tikisi, kad pačios žvalgybos tarnybos numatys jų poreikius ir išpės apie būsimas problemas⁵⁸. Politikai mėgsta skirti dėmesį kasdieninėms problemoms, o ilgalaikės prognozės dažniausiai lieka už jų dėmesio centro. Žvalgybos tarnybos retai gauna nurodymus daryti ilgalaikę analizę.

Dažnai žvalgybos tarnybų analitikai iš turimų duomenų gali pamatyti kylančią problemą, apie kurią politikai net nenujaučia. Dėl to aiškus žvalgybos tarnybų veiklos apribojimas tik aiškiai suformuluotomis užduotimis būtų gana nelogiškas. Malakauskas laidoje „Be pykčio“ gana atvirai pareiškė, kad politikai neturi laiko formuoti užduotis: „Jeigu aš sėdėsiu ir lauksiu kol suformuota užduotis ir po to užduotis bus suformuluota, laivą jau pasukti jau bus

⁵⁶ Lowenthal, *ten pat*, p. 57.

⁵⁷ Seimo nutarimo „Dėl pritarimo paskirti P. Malakauską Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamento generaliniu direktoriumi“ projektas Nr. XP-2268 (*pateikimas*) Trisdešimt septintasis (299) posėdis, 2007 05 24.

⁵⁸ Hulnick, *ten pat*, p. 959–960.

per vėlu⁵⁹. Todėl VSD turi tapti aktyvia tarnyba, kuri imtųsi priemonių iki pasireiškiant pasekmėms:

„Jeigu specialioji tarnyba, konkrečiai, žvalgyba lauks šių užduočių, irgi nieko nebus, nes negalima gerai suformuluoti užduoties, neturint geros informacijos. Viena iš pagrindinių žvalgybos užduočių ir yra laiku teikti sprendimų priėmėjams informacija, kad jie galėtų tas kryptis suformuluoti. Pasaulio patirtis tokia, kad jeigu to nedarome, tai po to, kai jau problema arba grėsmė išaiškėja, būna per vėlu suorientuoti tuos žvalgybinius arba specialiuosius pajėgumus į tą kryptį⁶⁰.

Su panašia dilema susiduria ne tik Lietuvos, bet ir kitų šalių žvalgybos tarnybos. Vienintelis jos sprendimo būdas – glaudus, bet ne pernelyg intymus, žvalgų ir politikų bendradarbiavimas. Lietuvoje tai reikštų aktyvesnį politikų ir ekspertų dalyvavimą, nustatant žvalgybos reikalavimus, o žvalgybų tarnyboms – geresnį politikų pageidavimų supratimą ir savo produkcijos pristatymą.

3.2. Rinkimas

Teoriškai informacijos rinkimo poreikiai kyla iš reikalavimų. Kai reikalavimai žinomi ir prioritetai nustatyti, prasideda antras žvalgybos ciklo etapas – rinkimas. Atsakyti į žvalgybai užduotus klausimas naudojami skirtingi informacijos rinkimo metodai, kurie dažnai papildo vienas kitą. Kadangi informacijos rinkimas reikalauja daug resursų, žvalgybos tarnybos turi iš anksto nuspręsti koks būtų informacijos rinkimų būdas geriausiai atsakys į keliamus klausimus ir paskirstyti prioritetus. Pavyzdžiui, palydovinė nuotrauka mažai ką gali pasakyti apie kibernetines atakas, tačiau gali tiksliai parodyti karinių vienetų išsidėstymą. Kibernetinių atakų atvejų signalų žvalgyba būtų svarbiausias informacijos rinkimo būdas⁶¹.

Rinkimo metodai yra tokie svarbūs, kad dauguma žvalgybos analitikų yra linkę žvalgybinę informaciją skirstyti pagal tai, koku būdu ji buvo surinkta. Pagal Muller–Wille šis skirstymas yra logiškas, nes kiekvienam reikalingam informacijos tipui naudojamas skirtingas rinkimo metodas. Dažniausiai išskiriami šie rinkimo metodai⁶²:

- Signalų žvalgybos (SIGINT) informaciją gaunama iš ryšių pasiklausymo (COMINT) ir kitų elektroninių (ELINT) spinduliavimų;
- Atvaizdų žvalginė informacija (IMINT). Žvalgybinė informacija gaunama iš atvaizdų renkamų fotografijų, radarų, elektro-optinių, infraraudonųjų, terminių ir multispektrinių sensorių pagalba;
- Žmogiškoji žvalgyba (HUMINT). Žvalgybinė informacija gaunama iš žmonių, vykdant agentūrinę veiklą ir kitais metodais;

⁵⁹ LTV laida „Be pykčio“, 2007 m. spalio 9 d.

⁶⁰ Seimo nutarimo „Dėl pritarimo paskirti P. Malakauską Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamento generaliniu direktoriumi“ projektas Nr. XP–2268 (*pateikimas*) Trisdešimt septintasis (299) posėdis, 2007 m. gegužės 24 d.

⁶¹ Lowenthal, *ten pat*, p. 59.

⁶² NATO Bendroji žvalgybos, kontržvalgybos ir saugumo doktrina, AJP 2.0, p. 1–6.

- Atvirų šaltinių žvalgybinė informacija (OSINT). Žvalgybinė informacija gaunama iš visiems pasiekiamų šaltinių, radijo, televizijos, laikraščių, knygų.

Kiekvienas rinkimo metodas leidžia vis skirtingai pažvelgti į tam tikrą problemą. Kai analizė vykdoma, pasitelkiant visą surinktą informaciją, rinkimo disciplinos gali pateikti viena kitai užuominas arba net raktą į teisingą atsakymą. Tai vadinama visų rūšių žvalgyba (angl. *all-source intelligence* arba *fusion intelligence*)⁶³.

Lietuvos žvalgybos tarnybos gali rinkti informaciją visais įmanomais būdais, tačiau daugelyje sričių Lietuva turi remtis sąjungininkų teikiama informacija. Informacijos rinkimą ir panaudojimą riboja labai nedideli žvalgybos tarnybų biudžetai ir profesionalus personalo stoka. Mažas tarnybų dydis ir finansinės galimybės iš anksto leidžia teigti, kad tam tikrose srityse Lietuva neturi savarankiškų informacijos rinkimo, pavyzdžiui, per palydovus, galimybių.

- SIGINT turi senas tradicijas – Lietuvoje prieš karą telefoninių pokalbių žvalgybos skyrius pradėjo klausytis dar 1921 m.⁶⁴ Apie šiuolaikines SIGINT galimybes sunku spręsti, nors Visockas ir Kaminskas mini AOTD radijo žvalgybos skyrių, kuris disponuoja specialiąja aparatūra, reikalinga SIGINT funkcijoms atlikti⁶⁵.
- IMINT yra labai platus informacijos šaltinis, kuris remiasi tiek sąjungininkų teikiama informacija, tiek šaltiniais, atvirai pasiekiamais. Dalis IMINT informacijos yra susieta su HUMINT veikla, apie kurią yra mažai žinoma.
- HUMINT yra slapčiausia žvalgybos tarnybų sritis, apie kurią viešos informacijos beveik nėra. Galima daryti prielaidą, kad Lietuvos teritorijoje žvalgybos tarnybos turi tam tikrus HUMINT pajėgumus, tačiau finansinės ir žmogiškosios aplinkybės turėtų riboti galimybes vykdyti agentūrinį darbą užsienio šalyse. Tiesa, kartais Rusija apkaltina Lietuvą vykdant tam tikras operacijas jos teritorijoje. Pavyzdžiui, 2008 m. pradžioje Rusijos Federalinės saugumo tarnybos atstovai žiniasklaidai pranešė, jog „per parengtinį tyrimą ir teismo procesą nustatyta, kad Lietuvos žvalgybos užverbuotas ir jos užduotis vykdęs Vasilijus Chitriukas ilgą laiką už piniginių atlyginimų rinko ir perdavinėjo užsienio specialiosios tarnybos darbuotojui įvairią informaciją apie Rusijos ginkluotųjų pajėgų dalis ir junginius“⁶⁶. Tokie pareiškimai gali būti tiek tikros situacijos aprašymas, tiek propagandinis triukas.
- OSINT turėtų būti stipriausia žvalgybos tarnybų veiklos sritis. Ji yra pigiausia (nors anaiptol ne pigi), o jos interpretavimas reikalauja gerų analitikų, kuriuos galima paruošti, remiantis sąjungininkų pagalba tiek Lietuvoje, tiek už jos ribų.

⁶³ Lowenthal, *ten pat*, p. 70.

⁶⁴ Anušauskas, *ten pat*, p. 56.

⁶⁵ Visockas, Kaminskas, *ten pat*, p. 109–110.

⁶⁶ „Kaliningrade – tariamos Lietuvos žvalgybos byla“, *Vakarų ekspresas*, 2008 01 17 d., <http://www.ve.lt/?data=2008-01-17&id=1200586047&page=print>.

3.3. Aiškinimas

Rinkimo rezultatas yra neapdirbta informacija arba duomenys, bet ne žvalgybos informacija. Surinkta informacija turi būti interpretuota ir išaiškinta. Šiame etape atitinkamai paruošti specialistai neapdirbtus duomenis paverčia į analitikams suprantamą informaciją. Tai reiškia signalų iššifravimą, fotografijų interpretavimą, vertimą iš kitų kalbų ir t. t. Neturėtų stebinti, kad interpretavimas reikalauja didžiulių žmoniškųjų pastangų. Todėl ne visa surinkta informacija atsiduria ant analitikų stalų, daugybė jos niekada nėra panaudojama, o didžiulės lėšos skirtos jai surinkti išleidžiamos veltui.

Mažoms valstybėms informacijos išaiškinimas gali kelti didelių rūpesčių. Jos privalo turėti kompetentingų specialistų, kurie sugebėtų apdoroti informaciją surinktą ne tik savarankiškai, bet ir gautą iš sąjungininkų. Neturint tam tikrų techninių priemonių, pavyzdžiui, palydovų, sunku išugdyti gerus palydovinių nuotraukų interpretavimo specialistus. Tokią pagalbą gali suteikti tik užsienio partneriai arba užsienyje mokyti Lietuvos pareigūnai. Tačiau kai kuriose srityse Lietuvos pajėgumai yra gerai vertinami.

Informacijos apdorojimą sunkinti ir kalbos barjerai. Kaip pripažino VSD terorizmo valdybos ekspertas R. Valančius, situacija dėl užsienio kalbų yra sunki, tačiau padėtis gerėja: „specialistai vis daugiau mokosi arabų, turkų kalbų“⁶⁷. Tokių specialistų paklausa ypač didelė tarptautinėse operacijose, kur reikia bendrauti su vietiniais gyventojais ir užsiimti taktiniu HUMINT. Stiprioji Lietuvos pusė – geras mūsų rytinių kaimynų kalbų mokėjimas, kuris, Rusijai vis labiau plečiant įtaką į posovietinę erdvę, tampa vis didesniu Lietuvos tarnybų pranašumu, netgi savotiška specializacija.

3.4. Analizė

Reikalavimų nustatymas, informacijos rinkimas ir jos interpretavimas neturi jokios prasmės, jei vėliau surinkta informacija neatsiduria analitikų rankose. Jie yra tam tikrų sričių ekspertai, kurie sukuria produkciją, vėliau pasiekiančią sprendimų *priėmėjus*. Analizė yra intelektualinė veikla, kurios metu atsiranda produktas – įvertinimas, prognozė ar dabartinės padėties nusakymas. Pati analizė dažnai skirstoma į dvi dideles grupes: kasdieninė analizė didžiausią dėmesį skiria įvykiams, kurie dominuoja politikų darbotvarkėje ir reikalauja greitai reaguoti. Ilgalaikės analizės objektas – kryptys ir tendencijos, kurių dabar galbūt nėra politikų darbotvarkėje, tačiau bus svarbios nacionaliniams interesams. Tarp šių dviejų darbo kryptių visada egzistuoja tam tikra įtampa. Lowenthalio nuomone, darbo paskirstymo prasme, abi sritys turi gauti vienodą dėmesį⁶⁸.

⁶⁷ R. Valančius, „Terorizmo prevencija“, Seminaras „Šiandienis terorizmas ir savizudžių terorizmas“, LKA, 2006 m. gegužės 19 d.

⁶⁸ Lowenthal, *ten pat*, p. 61.

Stengdamiesi atsakyti į esamus reikalavimus, analitikai stengiasi susisteminti įvairiais būdais surinktą informaciją. Analitikas prideda savo žinias, patirtį ir tam tikrais atvejais savo nuovoką, kaip pakryps būsimi įvykiai. Geras analitikas nėra valdomas tik „techninės“ informacijos – siekdamas suprasti aplinkinį pasaulį, jis turi pasikliauti bendra nuovoka ir sveiku protu, stengtis nujaušti įvykių tendencijas. Žvalgyba, pirma, analizuoja žmonių sprendimus, kurie ne visada yra racionalūs ir lengvai nuspėjami, todėl analitikas privalo atsižvelgti į žmogiškąjį faktorių ar suprasti kultūrinę oponentų aplinką.

Svarbu pastebėti, kad žvalgybos tarnybos rengia ilgalaikes ir trumpalaikes prognozes, naudodamos tuos pačius metodus kaip socialiniai mokslai (diskurso analizė, lyginamasis metodas, statistinė analizė ar pan.). Todėl, kaip pastebi Schulskis ir Schmitas, žvalgybos analitiko vertinimas nėra kažkuo labai išskirtinis ar teisingesnis nei kitų atlikta analizė, išskyrus tuos atvejus, kai žvalgybos tarnybos turi tam tikros slaptos informacijos, kuri leidžia įvykius interpretuoti kitaip. Pavyzdžiui, žvalgybos tarnybos atlikta ilgalaikė Rusijos ekonominės plėtros analizė nėra nė kuo geresnė nei rimto Vakarų Europos ar JAV universiteto pateikta nuomonė šiuo klausimu, nebent žvalgybos tarnyba turi specifinius duomenis, iš esmės keičiančius prognozuojamų įvykių Rusijoje scenarijus. Kitas pavyzdys – diplomatinės ataskaitos apie politinę padėtį tam tikroje šalyje gali būti ypatingai svarbūs sprendimų *priėmėjui*, nes diplomatas, kuris reziduoja šalyje gali bendrauti su svarbiais politikais, gali geriau suprasti įvykius šalyje nei žvalgybos analitikas⁶⁹.

Nenuostabu, kad buvęs JAV gynybos sekretorius Donaldas Rumsfeldas spaudos konferencijoje yra pareiškęs, kad „jeigu atidžiau pagalvotume, tai žvalgyba neteikia nepajudinamų ir tvirtų išvadų. Ką ji pateikia, tai spekuliacijos, analizė, tikimybės, galimybės, vertinimai. Geriausi spėjimai⁷⁰“. Dėl žvalgybinės informacijos nepatikimumo (ypač ilgalaikių prognozių) sprendimų *priėmėjai* turi visą teisę ją atmesti ar ignoruoti. Juk vėliau jie bus atsakingi už savo sprendimų rezultatus, o ne žvalgybos bendruomenė.

Be ilgalaikės analizės trūkumų, neturint brangiai kainuojančių techninių informacijos rinkimų pajėgumų, Lietuvos dėmesys turėtų būti kreipiamas būtent į analizės pajėgumų stiprinimą, gebėjimą interpretuoti ir suprasti iš atvirų šaltinių ar sąjungininkų gaunamą informaciją. Investicija į analizę – tai investicija į žmonių kompetencijos stiprinimą, „protų pritraukimą“. Lietuvos žvalgybos tarnybų analitinių padalinių stiprybė yra geras regiono istorijos, tradicijų, kalbų žinojimas, kaimynų charakterio ir darbo metodų supratimas. Apie kai kuriuos įvykius mažų valstybių turima informacija dažnai būna tikslesnė net nei didžiųjų pasaulio valstybių žvalgybos tarnybų. Pavyzdžiui, Lietuva gali nedaug nusimanyti apie situaciją Čade, tačiau Kaliningrado srities problemos yra aiškiai suprantamos ir suvokiamos Lietuvoje.

Reikia pripažinti, kol kas Lietuvoje net ir turimi analizės ar informacijos

⁶⁹ Shulski, *ten pat*, p. 39.

⁷⁰ Jack D., „Intelligence Analysts and Policymakers: Benefits and Dangers of Tensions in the Relationship“, *Intelligence and National Security*, (6)21, 2006, p. 1001.

rinkimo pajėgumai nėra iki galo išnaudojami. Pavyzdžiui, Lietuvai sprendžiant, ar verta vadovauti Afganistano Goro provincijos atstatymo grupei, į žvalgomąjį skrydį nebuvo paimtas nei vienas AOTD ar VSD specialistas. Todėl pasiren-gimas operacijai vyko beveik neatsižvelgiant į vietos tradicijas, jų kultūrą, valdymo sistemą, psichologinę aplinką ar kitus ne karinius faktorius. Tokiais atvejais žvalgybos bendruomenė yra demoralizuojama, nes aiškiai parodoma, kad jų turimos žinios nebus naudojamos.

3.5. Platinimas

Platinimas – tai žvalgybos produkcijos pristatymas vartotojams, t. y. sprendimų *priėmėjams*. Informacija gali būti teikiama įvairiais būdais – nuo žvalgybos pažymų apie besikeičiančią situaciją iki ruošiamų didelių studijų baigiantis metams⁷¹. Kasdieninė žvalgyba yra ypač svarbi sudėtingose konsultacijose arba derybose, kur kitų šalių pozicijos išankstinis žinojimas gali pokalbių rezultatus pakreipti visai kita linkme. O gynybos planuotojams svarbiausia yra ilgalaikė prognozė, nes ginkluotosios pajėgos kuriamas pagal ateities grėsmių scenarijus.

Valstybės biurokratinė kultūra ir specifiniai informacijos poreikiai apibrėžia kur ir kaip bus platinama žvalgybinė informacija. Valstybėse žvalgybinė informacija yra pateikiama aukščiausiems sprendimų *priėmėjams* – prezidentams, ministrams pirmininkams, ministrams ir jų padėjėjams. Pavyzdžiui, JAV žvalgybos bendruomenė platina šiuos produktus:

- Prezidento kasdieninė santrauka (angl. *President's Daily Brief*) – kiekvieną rytą JAV prezidentui teikiama svarbiausių naujienų išsklotinė;
- Vyriausiųjų pareigūnų žvalgybos santrauka (angl. *Senior Executive Intelligence Brief*) yra rengiama CŽV, o jos adresatų sąrašas yra gerokai platesnis;
- Karinės žvalgybos santrauka (angl. *The Military Intelligence Digest*) yra rengiama Gynybos žvalgybos agentūros ir sutelkta į karinius klausimus, nors tam tikrais atvejais persidengia su Vyriausiųjų pareigūnų žvalgybos santrauka;
- Nacionaliniai žvalgybos vertinimai (angl. *National Intelligence Estimates*) – tai suderinta žvalgybos bendruomenės nuomonė, pateikianti ilgalaikes tam tikrų sričių prognozes. Kartais jų dalys gali būti paskelbtos viešai.
- Kiti sprendimų *priėmėjai* ir jų štabai gauna labiau jų poreikiams pritaikytą žvalgybos informaciją.

Lietuvoje VSD ir AOTD valdžios institucijoms pateikia pažymą. Pažyma – tai analitinis produktas, kuriame pateikiamas tam tikros situacijos vertinimas žvalgybos tarnybos akimis. Pažyma nėra teisinis dokumentas, jis neturi jokio juridinio statuso. Dar daugiau – žvalgybos tarnybų vertinimas nebūtinai yra teisingas, dėl

⁷¹ Lowenthal, *ten pat*, p. 62.

įvairiausių prižasčių analitikai gali klysti arba būti suklaidinti. Ypač tolimesnių įvykių prognozės yra paremtos geriausiu spėjimu ir nuojauta, kuri ne visada pasitvirtina.

Visa parengta žvalgybinė informacija turi būti laiku ir suprantama forma pateikta sprendimų *priėmėjams* ir rengėjams, kurie sprendžia, kaip ją panaudoti. Lietuvoje nėra sukurta informacijos pateikimo sistema, o pats procesas kol kas yra gana chaotiškas.

2 lentelė. Lietuvos žvalgybos tarnybų rengiami produktai

	VSD	AOTD
Ilgalaikė	Nėra	Metinis grėsmių žvalgybinis vertinimas
Vidutinės trukmės	Informaciniai pranešimai - svarbiausių įvykių ir procesų vertinimas (keletą kartų per savaitę)	Kasdieninių įvykių vertinimas (nereguliariai)
Trumpalaikė	Informacinės pažymos kasdieniniams įvykiams vertinti.	Situacijos operacijose vertinimas (kartą per savaitę)
		Vidinis kariuomenės vertinimas

Lietuvos žvalgybos tarnybų produkcijos pateikimo tvarka nedaug skiriasi nuo užsienio šalių tarnybų produkcijos pateikimo tvarkos, nors pora išskirtinių savybių iš karto krenta į akis:

- VSD nerengia jokių ilgalaikes perspektyvas numatančių dokumentų. Tokia situacija gali būti paaiškinama tiek užduoties nebuvimu (niekas nepaprašė), tiek tuo, kad, dėl VSD turimų teisės sauginės funkcijų, jos analitikų veikla yra nukreipta į operatyvinės veiklos palaikymą, o ne į ilgalaikių planų ar strategijų rengimą;
- Nėra bendrų VSD ir AOTD produktų, jungtinis žvalgybinis vertinimas Lietuvoje neegzistuoja. Sričių, kur toks vertinimas būtų naudingas yra daugybė, jau nuo procesų Rusijoje stebėjimu, iki Lietuvos dalyvavimo operacijose vertinimų;
- Žvalgybos tarnybų daroma analizė niekaip nesusijusi su strateginiais Lietuvos dokumentais. Pavyzdžiui, Lietuvos nacionalinio saugumo strategija ar kitos strategijos nėra susijusios su žvalgybos tarnybų veikla;
- Prezidentui ir Premjerui nedaroma Vakarų šalyse įprasta Kasdieninė žvalgybos santrauka, kuria reziumuojami iš įvairiausių šaltinių surenkami pastarųjų dienų įvykiai.

Produktų pateikimo trūkumai reiškia daugybę neišnaudotų galimybių, kurios nepatenkina žvalgybinės produkcijos vartotojų poreikių. Žvalgybos tarnybos turi ne tik surinkti ir išanalizuoti turimą informaciją, bet ir tinkamai ją paskleisti politikams, o galbūt net siūlyti sprendimų variantus. Kitaip visas jų

darbas yra bevertis. Neatsitiktinai buvęs VSD vadovas Laurinkus, kalbėdamas apie VGT veiklą, akcentavo, kad:

„valstybės veiklos planavimo procese turi būti daug labiau išnaudojamos VSD informacijos rinkimo, analizės ir strateginio planavimo galimybės. [...] Negaliu suprasti, kodėl ten, kurs svarstomi strateginiai valstybės gyvenimo klausimai, nedalyvauja Saugumo departamento atstovai? Stengiausi keisti tokį Vyriausybės vadovų požiūrį į departamentą, tik kad tos Vyriausybės labai dažnai keičiasi...⁷²

Šiame Laurinkaus pasisakyme galima išvelgti svarbesnę – politikų ir žvalgybos – santykio problemą. Žvalgybos tarnybos nėra tik informacijos ir politikų paklausimus tiekimo institucijos. Žvalgyba turi pateikti platų ir išsamų grėsmių bei iššūkių valstybei aprašymą, teikiant politikams svarbią informaciją, kurios jie net nesugalvotų paprašyti arba nenorėtų matyti ant savo stalo. Žvalgybos tarnybų atskyrimas nuo strategijos formavimo arba, anot Laurinkaus, „valstybės veiklos planavimo proceso“ leidžia politikams išvengti ir nepriimti nepageidaujamos arba net skaudžios informacijos.

Dabartinio VSD direktoriaus Malakausko nuomone, žvalgai turi eiti toliau – jie ne tik teikia savo įvykių interpretaciją, bet siūlo sprendimus – pateikia galimus variantus. Tokiu būdu jie iš dalies tampa politikos dalyviais. Jo nuomone, VSD turi tapti sprendimų paramos institucija, padedanti priimti sprendimus, o ne tik informacine tarnyba⁷³.

Toks aktyvus žvalgo (analitiko) dalyvavimas, priimant sprendimą, gali turėti blogų pasekmių žvalgybos efektyvumui ir tapti žvalgybinės informacijos iškraipymo priežastimi. Pagrindinė problema yra galimas žvalgų suinteresuotumas jo rekomenduoto sprendimo įgyvendinimu. Žvalgybos tarnybos, rekomendavusios tam tikrą sprendimą, jausis morališkai išipareigojusios pasiekti, kad jų rekomendacija pasirodytų teisinga. Jos gali pradėti kištis į vykdomosios valdžios veiksmus, skirtus jam įgyvendinti ir taip peržengti savo kompetencijos ribas.

Sveikam ryšiui reikalingas sveikas balansas, kuris remtųsi politikų supratimu apie žvalgybos tarnybų specifiką, ir žvalgų supratimu, kad dėl daugybės aplinkybių politiniai sprendimai nebūtinai gali remtis jų teikiamomis rekomendacijomis. Todėl būtent vienas iš didžiausių iššūkių yra sukurti deramus saugiklius, saugančius žvalgybą nuo politizavimo, tačiau leidžiančius žvalgybinės informacijos leidėjui ir politikos formuotojui sąveikauti⁷⁴.

3.6. Priėmimas

Sprendimų *priėmėjams* pateikta informacija nėra priimama automatiškai, ji yra interpretuojama, ir tik tada pritaikoma praktiškai. Sprendimų *priėmėjai* nėra automatai, kurie nuosekliai seka žvalgybos tarnybų rekomendacijomis,

⁷² Bačiulis A., „Lietuva dar neišmoko naudotis savo žvalgyba (pokalbis su VSD vadovu M. Laurinkumi)“, *Veidas*, 34, 2002 08 22.

⁷³ LTV laida „Be pykčio“.

⁷⁴ Bagdonas, 2006, p. 12.

jie nebūtinai bus linę pateiktą informaciją panaudoti taip, kaip buvo sumanę žvalgybos tarnybų darbuotojai. Hulnickas pastebėjo, kad aukščiausi pareigūnai dažnai turi tik 10–15 minučių priimti žvalgybos informaciją. Įvairūs tyrimai rodo, kad būtent tiek laiko sprendimų *priėmėjai* gali skirti tokio pobūdžio veiklai, todėl nenuostabu, kad pats paklausiausias produktas yra kasdieninė žvalgyba⁷⁵.

Norėdamos pritraukti politikų dėmesį žvalgybos tarnybos kartais persistengia ir perkrauna valstybės vadovus labai išlaptinta „sensacinga“ informacija. Žvalgyba kasdien gauna informaciją apie laukiančius pavojus, tačiau dažniausiai grėsmingai atrodantys išpėjimai būna neteisingi arba pernelyg abstraktūs⁷⁶. Be to, politikai gali greitai priprasti prie nuolat skambančio pavojaus varpo ir pradėti jį ignoruoti. Pavyzdžiui, 2001 m. liepos mėn. CŽV direktorius George Tenetas pateikė JAV administracijai tiek daug informacijos apie įvairiose srityse gresiančius pavojus, kad kai kurie administracijos pareigūnai tiesiog nuo jos pavargo⁷⁷. Šioje situacijoje nenuostabu, kad išpėjimas apie galimus teroristinius aktus buvo praleistas be reikiamo dėmesio.

Iki šiol Lietuvos politikai nerodė didelio susidomėjimo žvalgybos tarnybų kasdienine veikla. Dar 2002 m. Laurinkus pripažino, kad:

su [Prezidentūra] mūsų bendradarbiavimas labai glaudus – kartą per savaitę ar aš pats, ar mano įgaliotas asmuo teikia informaciją Prezidentui. Be to, iš Prezidentūros mes nuolat gauname paklausimų. Tuo tarpu su Vyriausybe mūsų bendradarbiavimas kažkoks fragmentiškas. Pats patyriau, kad su kiekvienu nauju premjeru bendradarbiauti pradėdama tarsi nuo nulio. Man jie užduoda tokių klausimų, kad susidaro išpūdis, jog žmogus pirmą kartą išgirsta, ką VSD gali ir sugeba. Algirdas Brazauskas – bene vienintelė išimtis. Tiesa, Andrius Kubilius irgi daugiau darbo mums užduodavo, tačiau jis labai trumpai buvo premjeras⁷⁸.

Sprendimų *priėmėjų* patarėjai ir planuotojai turi daugiau laiko priimti žvalgybinę analizę, todėl jų sugebėjimas ją suprasti ir panaudoti yra kompetencijos ir patirties klausimas. Būtent jie privalo susieti žvalgybos tarnybų teikiamas prognozes su tikrais veiksmais ir ilgalaikiais planais. Žvalgybos tarnybos turi skirti didesnę dėmesį tiems, kurie rengia sprendimus, o ne tiems, kurie juos priima.

3.7. Grįžtamasis ryšys

Geras žvalgybos tarnybų darbuotojų ir sprendimų *priėmėjų* ryšys padidina žvalgybos darbo efektyvumą. Grįžtamasis ryšys yra būtinas tam, kad žvalgybos tarnybos sugebėtų įvertinti savo darbo trūkumus ir pasiekimus,

⁷⁵ Hulnick, ten pat, p. 965.

⁷⁶ Parker C., Stern E., „Bolt from the Blue or Avoidable Failure? Revisiting September 11 and the Origins of Strategic Surprise“, *Foreign Policy Analysis*, 1, 2005, p. 309.

⁷⁷ Parker, Stern, ten pat, p. 311.

⁷⁸ Bačiulis, ten pat.

ir pritaikytų žvalgybinės informacijos pateikimą prie sprendimų *priėmėjų* poreikių.

Sprendimų *priėmėjai* turėtų pateikti savo nuomonę, ar juos tenkina žvalgybos tarnybos produkcija ir pasakyti savo norus, kokios informacijos ir kada jie norėtų gauti. Turėtų nutikti taip, kad klausimas dar tebėra aktualus – tai leistų žvalgybos tarnyboms greitai adaptuoti savo veiklą prie naujų poreikių. Tačiau praktikoje toks įvertinimas yra gana retas reiškinys.

Nesugebėjimas vertinti žvalgybos tarnybų produkcijos yra ne tik Lietuvos, bet ir kitų mažų, ypač pokomunistinių, šalių problema. Yra kelios šio reiškinio priežastys:

- pirma, žvalgybos tarnybos nespėja išsiugdytų pakankamai kompetingo personalo savo pačių poreikiams patenkinti, todėl politinėms partijoms ar valstybinėms institucijoms rasti patyrusį ir gerai užsirekomendavusį ekspertą, kuris galėtų kritiškai įvertinti žvalgybos tarnybų darbą, yra ypač sunku. Žvalgybinės informacijos vartotojai tiesiog nesugeba suformuluoti savo pastabų ir pageidavimų.
- Antra, kol Lietuvoje žvalgybos tarnyboms nėra keliami aiškūs uždaviniai, sprendimų *priėmėjai* negali pateikti vertinimų, kaip žvalgybos tarnybų produkcija atitiko jų poreikius.

Išvados ir rekomendacijos

Atsikūrusios Lietuvos žvalgybos tarnybos perėjo keletą evoliucijos etapų. Ir nors nuo 1994 m. jų statusas ir pavaldumas beveik nesikeitė, jų funkcijos plėtėsi, o veikla susilaukdavo vis didesnio visuomenės rezonanso. Galima įvardinti nemažai sėkmės istorijų – sėkmingas bendradarbiavimas su sąjungininkų analogiškais tarnybomis, analizės pajėgumų stiprėjimas, didėjantis piliečių ir politikų susidomėjimas žvalgyba leidžia sukurti palankią aplinką stabiliai žvalgybos tarnybų veiklai.

Be institucinio stabilumo ir daugelio teigiamų poslinkių, lieka nemažai spręstinių problemų. Lietuvoje dar nepavyko sukurti gerai veikiančio žvalgybos ciklo, kuris užtikrintų renkamos ir analizuojamos informacijos atitikimą sprendimų *priėmėjų* poreikiams. Neaiškus pavaldumas, menkas vartotojų išmanymas apie žvalgybos produkciją, pernelyg artimi politikų ir žvalgų santykiai iki šiol išlieka svarbiomis Lietuvos žvalgybos tarnybų problemomis.

Šiame straipsnyje buvo parodyta, kad egzistuoja nemažai būdų, kaip stiprinti Lietuvos žvalgybos tarnybų veiklą. Galima išskirti pagrindinės tolimesnio darbo kryptis:

- *investuoti į žmones.* Žvalgybos tarnybų darbuotojų kvalifikacijos stiprinimas ir žvalgybinės bendruomenės už žvalgybos tarnybų ribų turėtų išlikti svarbiausiu uždaviniu;
- *peržiūrėti žvalgybos ciklo įgyvendinimą.* Nors žvalgybos ciklas nėra ide-

alus darbo modelis, bet jis leidžia logiškai sudėlioti visus žvalgybos tarnybų darbo etapus. Reikalavimų nustatymas, produkcijos pateikimas ir grįžtamojo ryšio nebuvimas yra silpniausios ciklo dalys Lietuvoje. Prezidentūroje, Užsienio reikalų ministerijoje ir kitose institucijose turi būti suformuotos patariamiosios grupės, kurios dalyvautų, formuluojant reikalavimus žvalgybai ir užtikrinant grįžtamąjį ryšį;

- *funkcijų ir pavaldumo peržiūra*. Institucinis Lietuvos modelis nėra ydingas, tačiau dvigubo pavaldumo panaikinimas, žvalgybos ir teisėsaugos atskyrimas, aiškesnis funkcijų suformulavimas palengvintų žvalgybos sistemos funkcionavimą. Šie pakeitimai galėtų būti įgyvendinti, priėmus naują Žvalgybos įstatymo redakciją;
- *finansavimo užtikrinimas*. Mažas finansavimas iki šiol neleidžia pritraukti pačių geriausių specialistų ir ypač riboja techninių informacijos galimybių išsigijimą.